

MARCEL OTTE, VASILE CHIRICA, PAUL HAESAERTS (sous la direction), *L'aurignacien et le Gravettien de Mitoc-Malu Galben (Moldavie, Roumanie)*, ERAUL 72, Liège, 2007, 227 p.

Avem în față una dintre puținele monografii arheologice despre un sit din România, realizată printr-o largă colaborare internațională și care a apărut într-o prestigioasă colecție arheologică, cu receptare universală (*Etudes et recherches archéologiques de l'Université de Liège*). Dacă adăugăm și faptul că monografia se referă la un sit paleolitic – domeniu până de curând destul de văduvit în literatura arheologică românească, vom avea toate motivele să salutăm cu bucurie apariția acestei cărți.

Volumul conține un număr de 13 studii, precum și o introducere și concluzii. Cei 14 autori ai lucrării provin din trei țări, dintre care cei mai mulți (nouă) din Belgia (de la universitățile din Liège și Gand, precum și de la Institutul Regal de Științe Naturale din Bruxelles), trei din Republica Moldova (Chișinău) și câte unul din România (Iași) și Spania (Valencia). Trebuie să amintim, însă, că la săpăturile de la Mitoc au participat, de-a lungul anilor, cercetători și din alte țări, precum S.U.A. (Kenneth Honea) sau Franța (Alain Tuffreau), care au contribuit, prin studii valoroase, la cunoașterea acestei importante stațiuni arheologice mult dincolo de hotarele României. Deci, stațiunea paleolitică de la Mitoc reprezintă un model de cercetare pluridisciplinară și chiar interdisciplinară, aici fiind implicați arheologi, traseologi, geografi, geologi, pedologi și specialiști din diferite domenii ale științelor naturii (arheozoologi, antracologi, malacologi ș.a.). Putem afirma astăzi, fără a greși, că Mitoc, alături de Ripiceni, se numără printre stațiunile cele mai reprezentative și cunoscute ale paleoliticului european.

Meritul pentru acest drum mereu ascendent al stațiunii botoșănene de pe malurile Prutului revine, fără îndoială, cercetătorului ieșean Vasile Chirica, care și-a dedicat aproape întreaga carieră arheologică studierii acestui sit. Meritele sale deosebite, în coagularea acestei echipe internaționale de cercetare și în desfășurarea eficientă a colaborării, sunt perfect subliniate, în *Introducere* (p. 5–6), de cunoscutul profesor și arheolog preistorician al Universității din Liège, Marcel Otte. De altfel, V. Chirica are o contribuție notabilă și în cadrul monografiei, redactând singur trei capitole și în colaborare alte trei.

Seria de studii se deschide cu un scurt istoric al cercetărilor paleolitice din România și îndeosebi al celor de la Mitoc (p. 7–9), semnat de V. Chirica – prilej de rememorare a meritelor înaintașilor (Gregoriu Ștefănescu, I. Simionescu, N. N. Moroșan, C. S. Nicolăescu-Plopșor, N. Zaharia, Al. Păunescu ș.a.) în cercetarea primei stațiuni paleolitice descoperite pe teritoriul României (1885). Capitolul este util și pentru prezentarea sistemului general de înregistrare a datelor, ceea ce permite o localizare mai precisă a descoperirilor în spațiu și pe scara profilelor stratigrafice.

Arheologia Moldovei, XXXI, 2008, p. 259–285

Cel de al doilea capitol, semnat de V. Chirica și geograful C-tin Mihăilescu (Chișinău), este dedicat caracterizării cadrului natural (p. 11–13), subliniindu-se în ce au constat condițiile favorabile care au permis o prezență umană atât de îndelungată. O sarcină dificilă a avut cercetătorul belgian Paul Haesaerts, care a reușit să stabilească un cadru stratigrafic și cronologic coerent al numeroaselor secvențe de locuire de la Mitoc, combinând metode moderne de cronostatigrafie: stratigrafia arheologică, lithostratigrafia, cronologia ¹⁴C, prin care a stabilit secvența cronologică globală a stațiunii, prezentată și în cadrul unor tabele minuțios elaborate (p. 15–41). Important este și faptul că aici se încearcă și o stabilire a specificului acestei secvențe regionale într-un cadru mai larg, central și est-european. Avem convingerea că această parte a monografiei va fi, de acum înainte, adeseori citată în literatura arheologică dedicată paleoliticului european.

Trei cercetători de la Departamentul de Geologie și Pedologie al Universității din Gand (Judit Becze-Deák, Georges Stoops și Roger Langohr) au elaborat studiul geopedologic al sitului (p. 43–52), pe baza probelor recoltate din mai multe secvențe stratigrafice. Concluziile arată că este vorba de o depunere continuă, cu un aspect destul de uniform, ceea ce poate explica menținerea, de-a lungul a mai multor milenii, a unor condiții favorabile locuirii.

Un capitol de mare interes, semnat de Freddy Damblon și Paul Haesaerts (ambii de la Bruxelles), analizează critic cele 68 de probe radiocarbon (p. 53–65), care fac din Mitoc cea mai bine datată stațiune preistorică din România, cu ajutorul metodelor moderne. Chiar dacă nu toate probele au o valoare egală, fiind obținute în mai multe etape, cu diferite metode de recoltare și analiză, totuși, pe ansamblu, s-a obținut o scală cronologică, utilizabilă nu numai pentru paleoliticul României, ci și pentru cel din regiunile învecinate.

Freddy Damblon semnează și capitolul referitor la resturile paleobotanice recoltate de la Mitoc (p. 67–80), analizate prin metoda antracologică, contribuind astfel la reconstituirea ambientului acestui sit pe parcursul paleoliticului superior. Ar fi de dorit să se poată realiza și analize palinologice, ceea ce ar spori gradul de siguranță al datelor obținute și al reconstituirilor propuse.

Un scurt capitol, datorat lui Atanasie Prepelită, de la Chișinău, prezintă datele malacologice (p. 81–83), care, prin schimbarea speciilor de moluște, atestă existența unor alternanțe a perioadelor mai umede cu cele mai aride.

Capitolul cel mai consistent (p. 85–135) și cu caracterul arheologic cel mai pronunțat, scris de M. Otte, Pierre Noiret (Liège), V. Chirica și Ilie Borzic (Chișinău), studiază industria litică, adică principalele artefacte lăsate de locuitorii paleolitici de la Mitoc. Analiza este întreprinsă separat, pentru loturile de materiale rezultate din diferitele perioade de săpături (1978–1990; 1992–1995), în final

făcându-se o sinteză pe principalele etape culturale (aurignacien inferior; aurignacien I, II, III și III superior; gravettian I, II, III, IV); pentru fiecare etapă sunt ilustrate materiale caracteristice și au fost alcătuite tabele procentuale sintetice. De asemenea, la finalul volumului (p. 185–218) se găsesc anexele cu inventarul complet al industriei litice, descoperită în toate campaniile de săpături.

Una dintre aceste categorii de artefacte (grattoire-le aurignaciene) este analizată traseologic de cercetătoarea spaniolă Paula Jardón Giner (p. 137–141), stabilindu-i-se funcționalitatea și utilizarea economică.

V. Chirica și P. Noiret prezintă cele două unelte de os descoperite până acum la Mitoc, provenind din nivelul aurignacien I, precum și cele două pandantive (unul de silex, altul de os), găsite în context gravettien, care pot fi invocate ca dovezi ale unor preocupări de ordin estetic ale locuitorilor paleolitici de la Mitoc (p. 143–144).

Doi cunoscuți arheozoologi, Ignacio López Bayón și Achilles Gautier, analizează materialele osteologice găsite în diverse cicluri de ocupare a așezării, prezentând speciile de animale sesizate (p. 145–166). Analiza arheozoologică are în vedere și aspectele taphonomice și paleoambientale. Concluziile istorice privesc ocupația vânătorii și dieta locuitorilor.

V. Chirica prezintă structurile de ocupare a așezării, așa cum au fost sesizate ele în timpul campaniilor de săpături din anii 1978–1990 și 1991–1997 (p. 167–172). Din păcate, în afara vetrelor și a concentrărilor de artefacte, care indică existența a numeroase ateliere, nu s-au găsit urme de adăposturi sau colibe, cu excepția unei singure construcții, la care s-a folosit un fildeș de mamut. Concluziile constau din compararea situației de la Mitoc cu cea din alte situri paleolitice din România și din Europa.

Ultimul capitol, scris tot de V. Chirica, realizează o sinteză a paleoliticului de la Mitoc în cadrul celui din România (173–182). Comparațiile sunt făcute în special cu marea așezare de la Ripiceni, situată destul de aproape, dar și cu stațiuni de pe teritoriul Basarabiei (Brânzeni,

Corpaci ș.a.), de pe valea Bistriței, precum și din Transilvania și Maramureș.

Am fi așteptat ca acest ultim capitol, mai mult de „istorie națională”, să fi fost însoțit de un altul, care să prezinte, într-o sinteză mai amplă, locul descoperirilor de la Mitoc în cadrul paleoliticului european, chiar dacă, pe parcurs, se fac adeseori referiri punctuale la această problemă; M. Otte lămurește, însă, că această sinteză voluminoasă va face obiectul unui alt studiu. Nu ne rămâne decât să-l așteptăm cu legitim interes, pentru a vedea și mai clar contextul în care se încadrează datele oferite de stațiunea de la Mitoc, precum și importanța europeană a acestor descoperiri.

Succinte concluzii (p. 183–184), semnate de M. Otte, V. Chirica, P. Haesaerts și P. Noiret, încheie volumul, cu o discuție asupra principalelor probleme constatate la Mitoc. În final, este plasată o amplă și consistentă bibliografie, cu peste 250 de lucrări citate în text.

Nu putem să nu remarcăm structurarea foarte clară a fiecărui capitol, după un plan extrem de logic, precum și corelarea textului cu ilustrația. În ceea ce privește numeroasele figuri și tabele care însoțesc lucrarea, ar fi fost de dorit să se realizeze o numerotare unitară a acestora, nu la fiecare capitol în parte (așa cum a apărut), aceasta atât pentru a accentua caracterul de monografie (și nu de culegere de studii), cât și pentru a ușura citarea ilustrației.

În încheiere, dorim să adresăm sincere felicitări colectivului de autori pentru temeinica monografie pluridisciplinară pe care ne-au oferit-o, dar și să regretăm totodată faptul că arheologia românească, datorită condițiilor de claustrare la care a fost supusă decenii de-a rândul, a intrat atât de târziu în zodia benefică a colaborărilor internaționale de anvergură. Volumul de față vorbește de la sine despre avantajele extinderii unor asemenea colaborări.

NICOLAE URSULESCU

CORNELIA MAGDA LAZAROVICI, GHEORGHE LAZAROVICI, *Arhitectura neoliticului și epocii cuprului din România*, I, *Neoliticul*, Editura Trinitas, Iași, 2006, 734 p. (inclusiv 821 figuri și 8 tabele)

După cum o arată și titlul, lucrarea de față face parte dintr-un proiect mai amplu, care vizează studierea arhitecturii neoliticului în primul volum și arhitectura epocii cuprului într-un al doilea volum. Beneficiind de sprijinul fundației Rockefeller și a unor condiții bune de lucru, cea mai mare parte a primului volum a fost definitivată în numai o lună. În literatura arheologică se resimte lipsa unei astfel de lucrări de sinteză, cu atât mai mult cu cât informațiile referitoare la arhitectura preistorică sunt disperate în diverse articole, studii sau lucrări cu caracter general. După cum afirmă și cei doi autori, lucrarea are o largă adresabilitate, fiind dedicată studenților, specialiștilor, dar și tuturor celor interesați de construcțiile preistorice.

Primul volum al proiectului are 734 de pagini și este împărțit în patru capitole: cap. I *Primele construcții*

(p. 19–57), cap. II *Arhitectura neoliticului timpuriu* (p. 58–116), cap. III *Arhitectura neoliticului dezvoltat și mijlociu* (p. 117–476), cap. IV *Arhitectura neoliticului târziu* (p. 477–662). La acestea se adaugă: traducerea în limba engleză a cuprinsului (p. 663–671), un scurt rezumat al volumului, în aceeași limbă, inclusiv lista figurilor și tabelelor (p. 672–697), o lungă listă bibliografică (*Bibliografia*, p. 698–731) și *Abrevierile* folosite (p. 731–734); traducerea în limba engleză a cuprinsului, rezumatului și listei figurilor din text îi poate asigura volumului o mai largă circulație.

La începutul primului capitol, autorii stabilesc sensul cercetării întreprinse, explicând că, în accepția lor, prin *arhitectură* se înțelege știința și arta de a proiecta și construi clădiri, dar și organizarea acestora; obiectul arhitecturii nu se reduce doar la clădiri, ci și la spațiile

necesare vieții și activităților umane, ceea ce face ca spectrul cercetării autorilor să fie mult mai mare, cuprinzând în acest mod majoritatea domeniilor vieții materiale și spirituale. Astfel, nu sunt vizate numai construcția și proiectarea așezărilor și locuințelor, cum s-ar părea la prima vedere, ci, autorii vizează și folosirea și amenajarea interiorului (instalații de foc, războaie de țesut, paturi etc.), funcționalitatea construcțiilor și altor amenajări (de cult, gropi, fortificații etc).

Chiar dacă autorii își propun în această lucrare să se refere la neolitic, în capitolul introductiv fac un scurt istoric al arhitecturii preistorice, considerând că cele mai vechi construcții făcute de mâna omului, ce țin cu adevărat de o arhitectură, pentru locuit și alte activități, sunt adăposturile de la Ripiceni, din vremea paleoliticului (p. 19); sumar sunt prezentate arhitectura neoliticului preceramic și neoliticului timpuriu din Anatolia (p. 26), fiind vizate arhitectura de apărare, civilă și religioasă, arhitectura mezoliticului din Egeea și sudul Balcanilor (p. 35).

În partea cea mai consistentă a acestui capitol este analizată arhitectura mezolitică târzie din regiunea dunăreană, insistându-se pe studiul culturii Lepenski Vir – Schela Cladovei. În fapt, autorii analizează această cultură din aproape toate punctele de vedere, dacă luăm în considerare că se referă la cronologie, geneză, arhitectura civilă (așezări și locuințe, vetre, cuptoare) și religioasă (sculpturi și chiar morminte). Această observație poate fi extinsă la nivelul întregului volum, autorii lăsând pe alocuri impresia tratării monografice a majorității culturilor neolitice.

De problematica propusă, autorii se ocupă efectiv începând cu capitolul al doilea. La începutul capitolului, se opresc asupra unor probleme ale perioadei vizate, prezentând principalele opinii referitoare la originea neoliticului timpuriu, cronologia, evoluția și periodizarea, migrația și difuziunea. Autorii consideră necesar să analizeze cultura Starčevo-Criș, accentul fiind pus pe așezările și locuințele acestei culturi. Este analizată și *arhitectura interiorului* (instalațiile de foc: vetre și cuptoare) aparținând acestei culturi, dar și gropi, fortificații, precum și funcționalitatea unor construcții.

Evident că, fiind un domeniu interpretabil, majoritatea descoperirilor, cărora nu li se poate atribui o funcție casnică, practică, pot fi, fără mare greutate, interpretate ca aparținând sferei cultice/religioase. Având în vedere sensul larg al arhitecturii vizat de autori, nu ne mirăm că, până și lutăriilor li s-au descoperit valențe arhitectonice (p. 111), la fel ca și descoperirilor interpretate drept depozite de alimente, ateliere de prelucrare (silexuri și topoare de piatră șlefuită). Tot în acest capitol, autorii concluzionează că, printre altele, maniera de construcție a caselor este influențată și de moda timpului respectiv (p. 115), însă afirmația pare totuși îndoielnică; avem dubii că moda sau esteticul putea avea vreun rol la începutul neoliticului, când, mai degrabă, se căutau soluții la problemele ridicate de construcția locuințelor sau altor clădiri.

Capitolul al treilea este cel mai vast, ocupând jumătate din întregul volum. În debutul capitolului, autorii definesc neoliticul dezvoltat și mijlociu, precum și sistemele cronologice folosite, după care se trece la

analiza culturilor. Autorii folosesc același tipar pentru studierea arhitecturii culturilor neolitice, întâi realizând o caracterizare generală a culturii (originea, răspândirea, cronologia, evoluția, stratigrafia, etc.), după care se trece la analiza efectivă, teoretică a așezărilor și locuințelor. Spre exemplificare sunt prezentate studii de caz¹, de regulă dintre cele mai intens cercetate așezări/locuiri aparținând acelei culturi. Pentru neoliticul dezvoltat și mijlociu este analizată arhitectura locuințelor descoperite la Tărtăria, Gornea, Balta Sărată (cultura Vinča), Parța și Bucovăț (cultura Banatului), Zau de Câmpie (complexul Cluj-Cheile Turzii-Lumea Nouă-Zau-Iclod-Suplac), Halmeu (grupul Pișcolt). Culturile Dudești-Vinča, Hamangia și cultura ceramicii liniare sunt prezentate sumar, lipsind studiile de caz. Acolo unde cercetările au permis, autorii completează studiile de caz și cu elemente de arhitectură/amenajare interioară, așa cum este locuirii de la Parța, dar și al descrierilor amenajărilor aparținând culturii Dudești-Vinča (vetre, lavițe, locuri pentru rășnit, război de țesut, cuptoare de ars ceramica).

Chiar dacă scopul declarat al autorilor este studiul arhitecturii neoliticului, totuși, uneori se iau în discuție și alte probleme, cum ar fi ceramica culturii Banatului p. 385), mormintele descoperite la Lumea Nouă (p. 439), tăblițele și mormântul de la Tărtăria (p. 198), amintindu-se și de analizele antropologice ale oaselor, studiul geologic al tăblițelor, rolul tăblițelor, datele radiocarbon ș.a. Un spațiu generos este alocat descoperirilor de la Parța (142 de pagini), cei doi autori analizând foarte detaliat atât tipurile de locuințe și elementele de arhitectură interioară, cât și arhitectura religioasă (sanctuarul 1 și 2).

Tratarea culturilor neoliticului dezvoltat și mijlociu este făcută disproporționat, culturii Banatului și grupelor sale fiindu-i alocate 180 de pagini, culturii Vinča 87 de pagini, în timp ce arhitectura culturii Dudești-Vinča este studiată în 16 pagini, cea a grupului Pișcolt în opt pagini, a culturii Hamangia în 12 pagini, iar arhitectura culturii ceramicii liniare cu note muzicale în 16 pagini, ceea ce, probabil, poate reflecta nivelul cercetării pentru fiecare cultură sau cota diferențiată de interes a autorilor.

În capitolul al patrulea, autorii analizează *arhitectura culturilor neoliticului târziu*. Deoarece această etapă cronologică a fost cercetată inegal și parte din rezultate sunt încă în lucru (Parța tell 2), autorii consideră că este mai potrivită prezentarea doar a câtorva cazuri mai intens cercetate și publicate.

Astfel, pentru Vinča târzie ca studii de caz sunt analizate locuirile de la Uivar, zona Parța, Hodoni, Opovo și Vrșac-At, precum și legăturile dintre grupul Foeni și Vinča C. Cultura Vădastra este analizată în general, fără a fi prezentate studii de caz, însă mai detaliat este analizată cultura Boian. După scurta prezentarea generală a culturii, este analizată mai pe larg arhitectura exterioară și amenajările interioare din cadrul așezării de la Radovanu, dar și construcțiile de cult (sanctuarul) de la Căscioarele-Ostrovel. O caracterizare generală a unei culturi

¹ Prin studii de caz autorii înțeleg expunerea situației anumitor situri reprezentative pentru maniera de organizare a comunităților unei anumite faze sau culturi, fie siturile sunt prezentate datorită spectaculozității descoperirilor.

se face și în cazul culturii Precucuteni, autorii insistând pe arhitectura locuințelor și fortificații, și mai puțin pe descoperirile ce puteau avea un rol cultic: sanctuarele, complexe de cult și depunerile rituale.

După același tipar este analizată și cultura Turdaș, după problemele introductive, autorii analizând și câteva așezări: Turdaș, Orăștie, Tăulaș, Mintia, Valea Nandruului, Zlaști și Peștera Cauce. Autorii se opresc și asupra altui gen de probleme, așa cum este cazul ritualurilor de fundare și a cenotafurilor (p. 594).

Spre sfârșitul capitolului, autorii analizează pe scurt cultura Tisa și grupul Suplac (amintindu-se aici și mormintele de incinerare), o atenție deosebită fiind însă acordată grupului Iclod. Ca studiu de caz sunt analizate locuirile de la Iclod și de la Țaga, fiind amintite și mormintele descoperite la Iclod (p. 624).

Pe parcursul întregului volum, autorii fac apel la comparații între descoperirile neolitice din spațiul românesc și descoperiri din zonele învecinate, mai ales cele transdunărene și din Ungaria.

Trebuie amintit că textul este însoțit de numeroase figuri, peste 800, cele mai multe dintre ele fiind de bună calitate; poate că, totuși, și datorită numărului foarte mare al figurilor din volum, autorii fac și trimiteri eronate, așa cum este cazul trimiterii la cele două hărți (Fig. II 66–67), însă Fig. 66 indică șanțurile de apărare de la Cârcea și Gornea (p. 114–115). Tot pe seama grabei redactării și definitivării acestui volum (p. 16) punem și numeroasele omisiuni/adaosuri de litere întâlnite, pardonabile pentru dimensiunea volumului, care însă nu știrbesc calitatea științifică globală a textului.

S-ar mai putea semnala existența unor neconcordanțe între trimiterile bibliografice din text și bibliografie sau

amintim și de unele formulări imprecise, așa cum este cea de la p. 56, când autorii precizează că *mormintele mezolitice sunt în poziție întinsă, spre deosebire de cele neolitice care sunt chircite*. Mormintele nu pot fi nici întinse, nici chircite (formulare, din păcate, frecvent întâlnită în literatura arheologică), ci scheletele din morminte se pot afla într-una din cele două situații, după cum nu toate scheletele neolitice sunt chircite, întâlnind în necropolele neolitice și schelete întinse pe spate (Cernavodă, Cernica).

Foarte puțin ne oprim și asupra terminologiei folosite de autori, constatând preferința folosirii de către cei doi autori a expresiei *arhitectura epocii cuprului*, autorii preferând această formulă, deși în textul primului volum termenul de *eneolitic* (termen împământenit în literatura arheologică) este adeseori uzitat (p. 58, 200, 479, ș.a.). Să fie aceasta doar din dorința de originalitate?!

În final, remarcăm și sistemul cronologic folosit de cei doi autori, care optează pentru împărțirea neoliticului în trei faze distincte: timpuriu, dezvoltat și mijlociu (fără însă a preciza limitele dintre cele două etape) și târziu. În această împărțire proprie, autorii atribuie grupul Pișcolt neoliticului dezvoltat, iar culturile considerate ca aparținând eneoliticului timpuriu sunt plasate în neoliticul târziu (Vinča C, Boian, Turdaș, Tisa, Precucuteni).

Apreciem în mod deosebit efortul depus de autori la completarea cunoștințelor despre arhitectura neoliticului și suntem convinși că și volumul al doilea se va ridica cel puțin la nivelul primului.

SERGIU CONSTANTIN ENEA

FELICIA MONAH, DAN MONAH, *Cercetări arheobotanice în tell-ul calcolitic Poduri – Dealul Ghindaru*, Ed. „Constantin Matasă”, seria *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, XIX, Piatra Neamț, 2008, 212 p. (cu 56 figuri și 12 tabele)

Arheobotanica, deși constituie o disciplină cu tradiție în cercetarea arheologică românească, datele aduse constituind un aspect absolut indispensabil reconstituirii vieții cotidiene a comunităților preistorice, se află, în prezent, într-o situație dificilă, cauzată atât de numărul redus de specialiști cât și de baza materială precară de care aceștia dispun.

În acest context, volumul semnat de cercetătorii Felicia Monah și Dan Monah, *Cercetări Arheobotanice în Tell-ul Calcolitic Poduri – Dealul Ghindaru*, constituie o apariție inedită și binevenită în peisajul publicațiilor românești de arheologie. Lucrarea a apărut în anul 2008, la Piatra Neamț, Editura „Constantin Matasă”, în cadrul binecunoscutei și prestigioasei serii *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, cu numărul XIX, bucurându-se de o prezentare grafică remarcabilă și conține 212 pagini de text în care sunt inserate 56 de figuri și 12 tabele.

Volumul debutează cu o *Introducere* (p. 9–14) amplă, în care se fac o serie de prezentări generale asupra scopului acestei discipline, și asupra istoricului și stadiului actual al cercetării.

Capitolul I (p. 15–22) este dedicat realizării unui *Scurt istoric al cercetărilor arheobotanice* desfășurate în situl de la Poduri. Astfel, se prezintă planul inițial de investigare a resturilor paleobotanice, urmând a se utiliza un spectru larg de metode de cercetare, incluzând analize sporopolinice, antracologice, carpologice și ale coprolitelor. Totuși, după cum mărturisesc autorii lucrării, baza materială care ar fi permis realizarea acestui plan ambițios nu numai că nu s-a dezvoltat dar, dimpotrivă, s-a restrâns sever prin desființarea laboratorului de analize polinice din cadrul Institutului de Arheologie din București. În aceste condiții, autorii și-au concentrat atenția asupra recoltării și analizării macroresturilor vegetale, în încheierea acestui capitol fiind amintite principalele evenimente științifice și publicații în cadrul cărora au fost prezentate rezultatele acestor studii.

Capitolul II (p. 23–30) prezintă *Metodologia de colectare și determinare* a macroresturilor vegetale. În deschiderea capitolului se realizează prezentarea condițiilor de conservare specifice tell-ului de la Poduri și se precizează diferențele între cele două tipuri distincte de asamblaje

carpologice (tanatocenoze și paleobiocenoze) și informațiile specifice pe care acestea le pot oferi. Aceste date sunt urmate de prezentarea metodelor de colectare (p. 24–27) și determinare (p. 27–30) a macroresturilor vegetale.

Capitolul III (p. 31–54), *Tell-ul Dealul Ghindaru și Hinterlandul său*, precizează poziționarea geografică a sitului și prezintă stratigrafia și cronologia așezărilor, amintind, de asemenea, în context, principalele descoperiri relevante din punct de vedere arheobotanic. Ultima parte a acestui capitol abordează un subiect relativ inedit în literatura arheologică românească, prezentând, pe scurt, hinterlandul actual al așezării, cu principalele resurse vegetale exploatate, în prezent, de către localnici.

Capitolul IV (p. 55–91) prezintă *Corpus-ul descoperirilor arheobotanice* din așezarea de la Poduri, oferind cititorului informații succinte asupra condițiilor și a compoziției floristice a descoperirilor de macroresturi vegetale, acestea fiind prezentate în ordine stratigrafică și cronologică.

Capitolul V (p. 93–124) oferă informații detaliate asupra *Caracteristicilor Plantelor Cultivate*. Deoarece rolul jucat de cereale în economia de subsistență a comunităților preistorice a beneficiat de o atenție generoasă și în numeroase alte publicații pe această temă, vom aminti aici doar atestarea, în premieră, a unor macroresturi vegetale aparținând unor pomi fructiferi domestici (*Prunus domestica* și *Pyrus/Malus*), viței de vie precum și unor plante condimentare (*Coriandrum sativum*).

Capitolul VI (p. 125–149) detaliază *Caracteristicile speciilor din flora spontană*. În afară de precizarea caracteristicilor morfologice ale carporesturilor, a originii speciei și a importanței economice (acolo unde este cazul), trebuie remarcată și prezentarea, pe scurt, a biocenozei specifice speciei, formându-se astfel un instrument util arheologilor pentru schițarea caracteristicilor paleomediului înconjurător al unui sit. De asemenea, trebuie să remarcăm inventarierea, bazată pe investigații etnografice, a unor resurse vegetale specifice florei spontane, cu un posibil rol important în economia de subsistență a comunităților preistorice și care, până în prezent, s-au aflat în afara ariei de interes a arheologilor.

Capitolul VII (p. 152–160) prezintă *Caracteristicile speciilor ruderales și segetale*, care, deși lipsite de importanță economică sau paleo-ecologică, constituie indicatori pe baza cărora pot fi reconstituite asociații de plante și tehnologii agricole, precum, conform autorilor,

modalitățile de culegere a recoltei sau modul de utilizare al terenurilor agricole.

Capitolul VIII (p. 161–179) este consacrat descrierii și interpretării detaliate, atât din punct de vedere arheobotanic cât și strict arheologic, a unor descoperiri cu un caracter deosebit, și anume a *Depozitelor de semințe*. Acestea sunt grupate în două categorii, prima fiind constituită de depunerile rituale, dintre care amintim numai depunerea unui craniu uman pe o lentilă de macroresturi vegetale carbonizate sau identificarea unui depozit de fructe de *Lithospermum officinale*, într-un context cu totul deosebit. A doua categorie o constituie depozitele alimentare, una dintre cele mai spectaculoase descoperiri de acest gen fiind constituită de localizarea, într-o locuință aparținând nivelului Precucuteni III, a patru silozuri modelate din argilă, din care a fost recoltată o cantitate de peste 34 kg. de cereale carbonizate.

Capitolul IX (p. 181–190) este dedicat *Concluziilor*. Datorită caracterului inedit și complex al acestora, rezultat din îmbinarea datelor provenite din arheobotanică cu cele furnizate de etnografie, geografie, pedologie, studiul utilajului litic etc., considerăm mult mai nimerit să le lăsăm cititorilor plăcerea descoperirii.

Volumul este însoțit și de un rezumat (p. 191–196) și o listă a figurilor și a tabelelor (p. 197–198) în limba engleză.

În concluzie, considerăm această apariție una de excepție, care poate constitui nu numai un instrument de lucru util, ci și o sursă de inspirație din punctul de vedere al modalităților de studiere a unui sit preistoric. Totuși, în mod paradoxal, mesajul pe care această lucrare îl transmite este unul ambivalent. Pe de o parte, apariția acestui volum și modul de tratare a problematicii abordate constituie un exemplu de revitalizare a cercetării interdisciplinare în arheologie. În același timp, tonul autorilor, remarcat în special în pasajele cu un caracter metodologic sau conclusiv, se constituie într-un semnal de alarmă asupra deficiențelor de care suferă metodele de investigare, acestea reflectându-se, în mod inevitabil, și asupra exploatării eficiente a rezultatelor obținute din punct de vedere interpretativ.

GEORGE BODI

HUBERT SCHMIDT, *Cucuteni in der oberen Moldau, Rumänien*, Iași, 2006, 131 p., 43 pl. și HUBERT SCHMIDT, *Cucuteni din Moldova, România*, Iași, 2007, 131 p., 44 pl., reeditare de MĂDĂLIN-CORNEL VĂLEANU, traducere de GIANINA BISTRITAN

Una dintre cele mai cunoscute manifestări de civilizație ale neoliticului românesc – cultura Cucuteni – a beneficiat de numeroase cercetări ale căror începuturi datează din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea. Aceste cercetări, deși întreprinse de amatori entuziaști și fără cunoștințe de specialitate în domeniul arheologiei, au fost făcute cunoscute în țară și peste hotare unde au produs o justificată atenție. Astfel, lucrările publicate din primele cercetări de la Cucuteni ale lui N. Beldiceanu și

Gr. C. Buțureanu au stârnit interesul arheologului german Hubert Schmidt, care și-a propus să efectueze săpături arheologice la Cucuteni. Cu acordul statului român, secondat de I. Andrieșescu și C. Dascălu, savantul german a întreprins, pe parcursul a două campanii, în anii 1909 și 1910, săpături arheologice sistematice pe dealul Cetățuia și la Dâmbul Morii, din satul Băiceni, comuna Cucuteni, jud. Iași, unde a pus în evidență două stațiuni neolitice cu ceramică pictată. Timp de mai multe decenii,

Hubert Schmidt a studiat materialul arheologic provenit din aceste stațiuni, și la capătul unei munci stăruitoare și competente a rezultat monografia intitulată „Cucuteni in der oberen Moldau – Rumänien”, apărută în anul 1932. În această lucrare, atât pe baze stratigrafice cât și prin analiza caracteristicilor stilistice ale formei și picturii vaselor a stabilit evoluția culturii Cucuteni, pe care a împărțit-o în două faze: Cucuteni A și B.

De asemenea, a fixat mai multe grupe stilistice ale decorului ceramicii pictate clasificate în $\alpha - \delta, \epsilon$ și ζ . Această periodizare, la care s-a adăugat și o fază A–B de tranziție, pe care arheologul german nu a introdus-o în această monografie a fost acceptată de către toți arheologii români și, în parte, și de către cei străini, ea rămânând în uz până astăzi. De asemenea, o serie de observații și interpretări stratigrafice, cele referitoare la tipologia ceramicii și a uneltelor precum și prezentarea modului de fortificare a așezării de pe Cetățuia, au rămas și astăzi în actualitate.

Datorită valorii sale, monografia consacrată cercetărilor arheologice de la Cucuteni a lui Hubert Schmidt, a rămas o lucrare de referință, fiind consultată cu interes și astăzi. Din nefericire, cartea este rară, și nu se găsește în bibliotecile publice, doar câțiva specialiști care o posedă

putând beneficia de privilegiul întrebuirii ei. Venind în sprijinul arheologilor care ar dori să utilizeze această monografie, cercetătorul Mădălin-Cornel Văleanu, de la Muzeul de Istorie al Moldovei din Iași, a inițiat și a reușit reeditarea volumului lui Hubert Schmidt „Cucuteni in der oberen Moldau, Rumänien”, tipărit mai întâi în limba germană în 1932. Reeditarea reproduce în totalitate monografia arheologului german, cuprinzând textul, notele și planșele cu fotografii și desene. Cartea, tipărită în anul 2006, a fost urmată de editarea aceleiași lucrări și în limba română, în anul 2007, cuprinzând textul tradus și ilustrațiile monografiei originale. Condițiile grafice pentru ambele volume, editate cu concursul „Fundatiei pentru mileniul III” din București, a Complexului Muzeal Național Moldova și a societăților Acremis și Arheocont din Iași sunt ireproșabile. Desigur, o traducere efectuată cu mai multă acuratețe ar fi sporit prestigiul acestei inițiative, dar și așa reeditarea monografiei lui Hubert Schmidt și publicarea ei în limba română constituie un succes vrednic de subliniat.

CONSTANTIN ICONOMU

D. MONAH, GH. DUMITROAIA, O. WELLER, J. CHAPMAN (EDS.), *L'exploitation du sel à travers le temps*, Ed. „Constantin Matasă”, în colecția *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, XVIII, Piatra Neamț, 2007, 328 p.

Cercetările arheologice din ultimele decenii au relevat date esențiale referitoare la exploatarea sării de-a lungul mileniilor. Cu siguranță, încă din Preistorie, omul a înțeles însemnătatea acestui produs mineral și a inovat tehnici primare de procurare a sării.

Dacă, pentru început, vechii humanoizi își obțineau sarea din plante și carnea animalelor, cu timpul au dezvoltat metode și practici diverse pentru obținerea ei. Probabil că prima sare utilizată de om a fost cea colectată din plantele sărate, care proliferau în apropierea lacurilor sărate sau a coastelor maritime și oceanice. Însă, rezervele cele mai mari de sare sunt constituite de apele mărilor și oceanelor și de depozitele de sare ce își au originea în procesele de evaporare lentă de-a lungul perioadelor geologice. Sarea se mai exploata și în minele de sare, însă acest procedeu presupunea tehnici pretențioase, evaluate, uneori riscante pentru siguranța celor ce munceau pentru colectarea minereului sărat.

În afară de munca depusă de oameni pentru colectarea bulgărilor de sare se utilizau încă din vechime procedee bazate pe expunerea apei bogate în săruri la căldura soarelui ori pe fierberea ei (exploatarea saramurilor). Astfel, prin evaporarea apei se decantau și se colectau cristalele de sare, iar în nivelurile de locuire ale perioadelor preistorice au fost identificate vase de lut, smălțuite ori nesmălțuite, denumite „*briquetages*”, și care, se presupune că, erau utilizate pentru concentrarea și cristalizarea sării prin fierbere.

Prefățând expunerea noastră cu această digresiune, suntem onorați să semnalăm apariția în peisajul istoriografiei arheologice a unui volum inedit, deosebit

de incitant prin importanța și generozitatea subiectului. Soliditatea abordărilor tematice și rezonanța mondială a numelor celor ce au desfășurat activități remarcabile în domeniul arheologiei preistorice, participând în mod susținut la investigații de specialitate și pe teritoriul României, au contribuit din plin la realizarea acestei lucrări.

Intitulat sugestiv, *L'exploitation du sel à travers le temps*, lucrarea a cunoscut lumina tiparului în urma finanțării din partea Consiliului Național al Cercetării Științifice din România (CNCSIS) a unui proiect de grant (Nr. 185/2007). La realizarea lui, reputaților specialiști români (Dan Monah, Gheorghe Dumitroaia, Marius Alexianu, Adrian Poruciu, Magda Mircea etc.) li s-au alăturat prestigioase personalități internaționale, cum ar fi: John Chapman (Universitatea Durham, Anglia), Anthony Harding (Universitatea din Exeter, Anglia), Olivier Weller (Franța), Bernard Moinier (Paris, Franța), Laure Nuninger (Franța), Burçin Erdoğan (Universitatea din Tracia-Edirne, Turcia), Mihriban Özbaşaran (Universitatea din Istanbul, Turcia), Alfons Figuls (Cardona-Catalonia, Spania), Fidel Grandia (Universitatea din Barcelona-Catalonia, Spania), Cristina Carusi (Școala superioară din Pisa, Italia) etc.

Studiile sunt prezentate în limbi de circulație internațională, reprezentând rezultatele comunicărilor din cadrul Colocviului internațional *L'archéologie Pré et Protohistorique du sel/The Prehistoric and Protohistoric Archaeology of Salt*, desfășurat între 21 și 24 octombrie 2004, la Piatra Neamț, având ca organizatori Muzeul de Istorie și Arheologie din Piatra Neamț, Institutul de

Arheologie din cadrul Academiei Române – Filiala Iași, Fundația „Cucuteni pentru Mileniul III” din București și Fundația cultural-științifică „Constantin Matasă” din Piatra Neamț. Manifestările științifice desfășurate la Piatra Neamț se înscriu pe linia tradițională a reuniunilor științifice din ultimul deceniu consacrate exploatarea sării din preistorie și până în Evul Mediu.

Grupate cronologic și tematic, susținute de o grafică ireproșabilă, studiile se constituie a fi rezultatele investigațiilor arheologice, istorice, lingvistice, de antropologie culturală, de geografie istorică, paleo-geografice, paleo-climatică, arheobotanice, etno-arheologice, etnografice din ultimele decenii. Cele 19 contribuții abordează problema exploatarea sării nu numai teoretic, ci și empiric, unele materiale concretizându-se în urma prelucrării rezultatelor obținute prin imitarea unor procedee tehnice uzitate de-a lungul timpului pentru extragerea sării. Fiecare dintre cele 19 studii cuprind în încheierea lor bibliografia problemei.

Prima contribuție le aparține cercetătorilor Dan Monah și Gheorghe Dumitroaia, intitulându-se *Recherches sur l'exploitation préhistorique du sel en Roumanie* (p. 13–34). Autorii comentează pe larg și cu simț critic cercetările arheologice în domeniu și, respectiv, teoriile puse în circulație referitoare la exploatarea sării în Preistorie. Cei doi specialiști au ajuns la finalități bazate pe principii și sisteme riguroase privind cercetarea acestui fenomen. Studiul debutează cu un scurt istoric al cercetărilor în domeniu. Acumulările teoretice și informaționale din domeniile conexe istoriei sunt completate de rezultatele excepționale ale investigațiilor arheologice din ultimii 50 de ani. Finalitatea demersurilor este concludentă și categorică. Descoperirea unor serioase depozite de sare, confirmate de datele derivate din campaniile de săpături arheologice sistematice (prin corelarea rezultatelor interpretărilor stratigrafice și planimetrice cu încadrarea diacronică corectă a artefactelor), relevă importanța procurării sării încă de comunitățile chalcolitice.

De la identificarea surselor saline, la organizarea săpăturilor metodice, specialiștii au parcurs etape hotărâtoare pe calea cercetării interdisciplinare. Greutățile de ordin tehnic și metodologic nu au conținut să apară, astfel încât, cercetătorii români au fost determinați să apeleze la experiența unor specialiști străini și la aparatura performantă, cu care aceștia erau deja familiarizați. S-au întemeiat astfel câteva echipe de cercetare multi-etnice, româno-francezo-britanice, iar rezultatele pozitive nu au întârziat să apară.

Investigarea vieții comunităților chalcolitice din stațiunea arheologică Poduri-Dealul Ghindaru, dar și din alte situri situate la est de Carpați, ne oferă date esențiale referitoare la viața economică, în general, la tehnica de exploatare și procurare a sării, în particular, de către comunitățile neolitice și neo-eneolitice.

Conturarea teritoriului de habitație a populațiilor vechi, cartografierea principalelor puncte de exploatare a sării și jalonarea principalelor drumuri urmate de către membrii comunităților umane pentru identificarea importantelor surse saline, au condus la următoarele observații:

a) concentrarea locuirilor umane în apropierea depozitelor de sare;

b) preocuparea pentru confecționarea uneltelor speciale, inovarea unor procedee primare pentru exploatarea zăcămintului salin și, implicit, formarea unor grupuri specializate în extragerea, prelucrarea și obținerea sării;

c) stabilirea unor relații între procedeele de obținerea a sării: prin exploatarea depozitelor de sare ori prin tehnicile de cristalizare a ei, rezultând *husca* sau „brichetele” de sare;

d) conștientizarea de către comunitățile umane vechi a faptului că, sarea, poate fi folosită și pentru concentrarea rezervelor de hrană, fără ca acestea să se altereze din cauza creșterii temperaturii;

e) după asigurarea necesarului de sare intern, aceștia erau preocupați și de schimb, în scop comercial, pentru asigurarea altor produse indispensabile vieții.

Studiul nu ar fi fost complet fără conturarea unor date de natură etno-arheologică, rezultate în urma investigațiilor întreprinse în ultimii ani de către cercetătorii români. Acestea permit conexiuni multiple. Stabilesc punți peste veacuri și milenii pentru înțelegerea unor procese, acțiuni, evenimente etc. din trecutul omenirii, prin investigarea unor fenomene, practici, procedee tehnice, mentalități, particularități lingvistice identificate în prezent în unele regiuni românești. În același timp, autorii studiului semnalez existența unui număr apreciabil de munți de sare, cu mult mai impozanți decât sursele de natură similară din spațiul european și nu numai.

Rezultatele acțiunii echipei de cercetare au fost diseminate și comunicate lumii științifice prin studii disparate și parțiale, articole în volume colective, monografii, prin comunicări în cadrul unor simpozioane, colocvii, mese rotunde etc. naționale și internaționale.

Al doilea și cel de-al treilea studiu (Dorin Nicola, Roxana Munteanu, Daniel Garvăn, Constantin Preoteasa, Gheorghe Dumitroaia, *Solca – „Slatina Mare” (Roumanie). Preuves archéologiques de l'exploitation du sel en Préhistoire*, p. 35–56; respectiv, Roxana Munteanu, Daniel Garvăn, Dorin Nicola, Constantin Preoteasa, Gheorghe Dumitroaia, *Cucuieti – Slatina Veche (Romania). Prehistoric exploitation of a salt resource*, p. 57–70) aparțin aceleiași echipe de tineri cercetători de la Complexul Muzeal Județean Neamț, coordonați de dr. Gheorghe Dumitroaia. Autorii ne oferă date semnificative ale unor sondaje și săpături sistematice, în două puncte de interes arheologic: primul, situat în jud. Suceava, la Solca – *Slatina Mare*; cel de-al doilea, identificat în jud. Bacău, în satul Cucuieti, comuna Solonț, punctul *Slatina Veche*.

În ambele cazuri, tinerii cercetători au identificat surse primare la nivelul fântânilor, puțurilor și izvoarelor cu concentrație mare de sare. Așa cum reiese din studierea tabloului stratigrafic și planimetric al siturilor, din interpretarea registrelor culturale ale depunerilor de resturi ale locuirii umane, din analiza materialului arheologic deosebit de bogat și variat, aceste izvoare de sare au fost exploatate încă din vechime de către comunitățile Starčevo-Criș, Precucuteni, Cucuteni, dar și de către populația autohtonă din veacurile XIV, XVII–XVIII.

Analogiile cu alte descoperiri efectuate în situri din cuprinsul spațiului est-carpatic au condus la elucidarea

unor probleme referitoare la localizarea surselor de sare, la procedeele utilizate și apartenența culturală a exploatareilor acestor „saline”. Deosebit de interesant este faptul că, numeroase astfel de fântâni, puțuri și gropi mai sunt utilizate și astăzi pentru procurarea sării, ceea ce confirmă existența unor depozite considerabile, valorificate fără întrerupere încă din vechime.

În ambele situri au fost identificate un număr relativ impresionant de recipiente numite *briquetages* (= „brichete”), utilizate pentru cristalizarea particulelor de sare, fiind atribuite din punct de vedere cultural, culturilor Starčevo-Criș, Precucuteni și Cucuteni. Sursele menționate au continuat să fie exploatare în epoca bronzului și în perioada epocii târzii a fierului.

Pentru evidențierea concentrației apreciabile a acestor surse, dar și a modului practic de lucru, echipa de tineri cercetători a apelat la experimente, obținând astfel prin fierberea a mai multe unități de saramură o cantitate consistentă de *huscă* (apă deosebit de sărată) ori „brichete” de sare. Studiile sunt precedate de câte un istoric al investigațiilor în aceste situri și sunt finalizate prin menționarea bibliografiei referitoare la exploatarea sării la est de Carpați.

Următoarea contribuție le aparține a doi dintre cei patru editori ai acestui volum, John Chapman și Dan Monah. Intitulat *A Seasonal Cucuteni Occupation at „Siliște” – Prohozești, Romania* (p. 71–88), studiul prezintă rezultatele investigațiilor din situl menționat privitoare la ocupațiile sezoniere de obținere a sării și de prelucrare a pieilor de animale cu ajutorul acestui conservant mineral.

Studierea raporturilor stratigrafice și planimetrice și analiza materialului arheologic identificat în perimetrul acestui punct au evidențiat aspecte interesante ale vieții economice ale comunităților cucuteniene și, mai ales, interesul pentru schimbul cu aspect comercial între aceștia și alte populații din sudul și de la nordul Dunării Inferioare, obiectul schimbului reprezentându-l sarea. Vechile comunități omenești exploatau izvoarele sărate și procurau sarea prin fierbere și evaporare, rezultând astfel cristale de sare ori *huscă*.

Importanța acestui sit nu a fost diminuată de nesoluționarea satisfăcătoare a problemelor de ordin stratigrafic, cauzată de lucrările agricole ori acțiunea factorilor naturali (eroziune, inundații, acțiunea vânturilor etc.), ce au afectat considerabil nivelurile de locuire vechi. Descoperirea urmelor de habitare a grupurilor cucuteniene, prin identificarea recipientelor pentru fierbere și depozitare a sării, a instalațiilor de încălzire, a gropilor de pari din structura de rezistență a locuințelor, a gropilor de provizie și de depozitat piei de animale, ne relevă date importante referitoare la aspectul vieții economice a acestor grupuri umane și, mai ales, cu privire la procedeele de obținere a sării. În același timp, ne oferă date privitoare la caracterul sezonier al locuirii în acest spațiu și la raporturile stabilite cu alte comunități omenești în vederea procurării celor necesare traiului, folosind ca obiect de schimb sarea.

Demersul celor doi cercetători ar fi fost imposibil de realizat fără sprijinul financiar al unor importante instituții din Anglia și România și fără aportul remarcabil al unor renumiți specialiști români și străini.

În continuare, tânărul cercetător ieșean, George Bodi, a realizat un studiu bazat pe un experiment desfășurat în timpul derulării proiectului de reconstituire a unei așezări preistorice la Cucuteni – *Cetățuie*, operațiune atent coordonată de Vasile Cotiugă (asistent universitar la Facultatea de Istorie din cadrul Universității „Al. I. Cuza” din Iași).

Astfel, în lucrarea intitulată sugestiv *Experiments with salt crystallization* (p. 89–97), autorul prezintă rezultatele unui procedeu de obținere a bulgărilor de sare prin expunere directă la foc și evaporare, derulat în condițiile menționate mai sus în vara anului 2002.

În concordanță cu metoda de investigație interdisciplinară impusă, cercetările experimental-arheologice au fost dublate de cele etnografice pentru reconstituirea și înțelegerea procedeelelor și tehnicilor de procurare a sării prin cristalizarea particulelor de sare. Rezultatele, chiar dacă parțial finalizate cu succes, sunt convingătoare și promițătoare și vor constitui baza viitoarelor cercetări și experimentări în domeniu.

Astfel, primul experiment a constat în a vărsa galonat 90 litri de apă sărată, provenită din depozitul de la Lunca – *Poiana Slatinei*, peste o platformă incendiată de trunchiuri de stejar, frasin și paltin. După o combustie de câteva ore s-au colectat primele fragmente de sare cristalizată, care era însă impură și de un procentaj redus. Cel de-al doilea experiment s-a dovedit mai prolific și mai practic. Pentru a obține sarea din „brichete de sare”, au fost expuse în cenușa fierbinte ori în apropierea vetrei de foc un număr de nouă recipiente de formă conică, în care s-au depozitat circa 10 litri de apă sărată provenită din izvoare de la Gârcina – Piatra Neamț. Un randament ridicat au dat vasele depuse în cenușa fierbinte a vetrei. Din acestea a fost recoltată o cantitate de sare de bună calitate.

Chiar dacă experimentul s-a desfășurat în condiții neadecvate (vasele lucrate dintr-un lut insuficient degresat, dozat și dospit au cedat la temperaturi ridicate), autorul îl consideră o acțiune premergătoare pentru demersurile viitoare.

Olivier Weller, Gheorghe Dumitroaia, Dan Monah și Laure Nuninger sunt semnatarii următorului studiu intitulat *L'exploitation des sources salées de Moldavie: un exemple de ressource structurante du territoire depuis le Néolithique* (p. 99–115).

Rezultatele prezentate într-o manieră științifică deosebită sunt rodul unui proiect comun româno-francez, demarat în 2003 și derulat în anul 2004, ce a reunit deopotrivă arheologi, istorici, etnografi, geo-matematicieni, geo-arheologi, paleobotaniști și chimiști. Subiectul comun l-au constituit sursele de apă sărată. Cercetările interdisciplinare privesc deopotrivă procesele biochimice și fizice ce au loc de-a lungul timpului la nivelul spectrului geologic, cât și acțiunea decisivă a omului asupra mediului înconjurător.

Autorii au stabilit obiectivele, coordonatele metodologice și au trasat câteva linii generale de cercetare a tehnicilor de exploatare a surselor de apă sărată de către comunitățile umane, din Preistorie și până în timpurile noastre, în zona pre-montană a Moldovei. Cu siguranță, datele arheologice

ne oferă informații irefutabile asupra primelor exploatări ale surselor de sare de către vechile populații europene. Acestea coboară către jumătatea celui de-al VI-lea mileniu î. Chr. Dinamica activităților umane de-a lungul mileniilor a lăsat amprente evidente, iar săpăturile arheologice le-au pus în lumină, subliniind totodată existența unor importante resurse de sare în județele Neamț, Bacău și Suceava. Acțiunea omului de-a lungul timpului asupra mediului înconjurător a determinat și schimbări majore în peisajul geologic și geografico-climatic al anumitor zone. Rezultatele cercetărilor de specialitate sunt coroborate cu datele investigațiilor ecologice, antropologice și geo-arheologice, totul fiind centralizat în baza computerizată a Sistemului Geografic Informatizat.

Chiar dacă este un demers de pionierat, autorii acestui studiu au optimismul necesar realizării și completării satisfăcătoare a bazei de date referitoare la izvoarele primare de apă sărată din zona subcarpatică a Moldovei. Datele analizelor de polen, carbon, soluri și ape, investigațiile arheologice ulterioare și continuarea cartografierii surselor de apă sărată vor întregi baza documentară a problemei.

Rezultate preliminare au fost deja prezentate lumii științifice în cadrul simpoziunelor internaționale dedicate exploatării sării, în decursul istoriei omenirii. Fără aportul financiar al Ministerului de Afaceri Externe Francez, care, prin programele PAI Brâncuși și Egide, a oferit sprijin material derulării acestui proiect, și fără sprijinul specialiștilor din diverse laboratoare și centre de cercetare din țară și străinătate, demersul nu s-ar fi desfășurat în condiții optime.

Bibliografia adăugată la sfârșitul articolului evidențiază încă o dată notorietatea subiectului prezentat aici.

Olivier Weller, Alfons Figuls și Fidel Grandia sunt autorii studiului *Première carrière de sel gemme européenne: le Vall Salina à Cardona (Catalogne, Espagne) au Néolithique moyen (4500–3500 BC.). Technologie, minéralogie et pétrographie de l'outillage lithique* (p. 115–134). Aceștia ne oferă date importante despre exploatarea primei cariere de sare gemă din Europa, în Vall Salina din Cardona (Catalonia, Spania), încă din vechime. Analiza utilajului litic, provenit din săpăturile arheologice sistematice, din colecțiile muzeelor ori a unor colecții private, și a bulgărilor de sare, descoperiți în apropierea surselor de sare, conduc la unele concluzii referitoare la uneltele folosite, tehnica de exploatare a carierelor, la unele aspecte de viață social-economică ale comunităților umane din mileniile V–IV î. Chr. Analiza artefactelor i-a determinat pe cercetători să creadă că o mare parte a utilajului uzitat în exploatarea minierei proveneau pe calea comerțului, sarea reprezentând pentru aceștia o „monedă” importantă de schimb.

În mod ordinar, un astfel de demers nu ar fi fost posibil fără apelul la specialiști din domenii conexe istoriei și fără contractarea unor fonduri nerambursabile menite să sprijine efortul științific complex.

Următorul studiu le aparține specialiștilor turci Burçin Erdoğan, Mihriban Özbaşaran și se intitulează *White, Pure, Immaculate and Incorruptible: Salt in Prehistoric Central Anatolia* (p. 135–145). Demersul

cercetătorilor turci aduce date preliminare de o importanță majoră pentru exploatarea și prelucrarea sării în spațiul central anatolian în Preistorie. În cadrul unui proiect finanțat integral de statul turc, derulat în perioada 2003–2004, s-au inițiat ori s-au reluat o serie de activități de cercetare interdisciplinară în zona lacului Tuz Gölü, situat pe platoul central anatolian, într-o zonă bogată în zăcăminte de sare. Aici, într-un perimetru larg (85 × 60 km²), în anotimpul călduros, au loc evaporări masive din care rezultă o crustă de sare de aproximativ 5–30 cm grosime. Apelând la investigațiile etno-arheologice, specialiștii turci au încercat să refacă procedeele antice de extragere, prelucrare și transport a sării pentru a înțelege anumite mecanisme petrecute în vechime, dar și impedimentele ori limitele acestei metode. Astfel, bulgării de sare erau desprinși cu ajutorul utilajului din fier și se măcinau cu ajutorul morilor portabile din piatră, transformându-i în sare fină.

Investigațiile arheologice din zona situată în sudul lacului au demonstrat exploatarea acestor resurse de sare încă de comunitățile preistorice.

Fotografiile, hărțile întocmite, imaginile realizate din satelit și centralizarea informațiilor în baza de date a Sistemului Geografic Informatizat au oferit valențe excelente demersului științific.

În lucrare, autorii prezintă succint metodologia de lucru, baza materială și informațională de care dispun și, nu în ultimul rând, descriu tehnicile de excavare, prelevare, conservare, restaurare și analizare a artefactelor. Astfel, demersul specialiștilor turci pune bazele unei cercetări interdisciplinare viitoare de mare amploare și importanță în domeniul exploatărilor izvoarelor primare și secundare de sare de către comunitățile umane de-a lungul mileniilor.

În următorul studiu, intitulat *Salt Research in Bulgaria* (p. 147–160), autorii, Bisserka Gaydarska și John Chapman, ambii reputați cercetători ai Universității din Durham – Anglia, ne oferă o analiză critică a localizării punctelor de exploatare a sării din cuprinsul spațiului bulgar, ce au fost probabil folosite și de către comunitățile preistorice. Astfel, sunt identificate trei mari centre de exploatare și difuzare a sării:

1. coasta de nord a Mării Negre, foarte bogată în sare;
2. sursele de sare din partea de est a teritoriului bulgar;
3. „slatinele” – depozitele de sare din vestul țării;

Cercetările asupra identificării resurselor de sare sunt de dată recentă în Bulgaria, prin urmare, cei doi specialiști atrag atenția asupra necesității demarării unor proiecte complexe ce vor avea ca finalitate identificarea și localizarea acelor depozite de sare exploatare în Preistorie.

Prin urmare, studiul de față nu face altceva decât să pună în discuție stadiul cercetărilor în domeniu, să evidențieze ipotezele și metodologia de lucru. Totodată, ei analizează concluziile la care au ajuns arheologii și geologii implicați în investigațiile demarate în vara anului 2004.

Rezonanța toponimică a unor localități, așezări, regiuni ori micro-forme de relief subliniază existența unor bogate zăcăminte de sare cunoscute și utilizate cu siguranță în vechime. Cercetările ulterioare din jurul lacurilor și izvoarelor

sărate vor releva date importante pentru completarea informațiilor necesare constituirii unei baze de date solide.

Autorii nu exclud ca în timpurile preistorice comunitățile omenești de la sud de Dunăre să fi interacționat cultural și economic cu grupurile umane de la nordul fluviului, de la aceștia completându-și rezervele de sare în schimbul unor produse alimentare, a unor obiecte de uz casnic, unelte și arme. Este cunoscut faptul, argumentat, de altfel, pe larg în paginile acestui volum, că zona subcarpatică deține bogate depozite de sare, cu siguranță cunoscute și în Preistorie.

Studiul specialistei de la Universitatea din Trieste – Italia, Emanuela Montagnari Kokelj, intitulat *Salt and the Trieste Karst (North-Eastern Italy) in Prehistory: some considerations* (p. 161–190), aduce în peisajul istoriografic european date semnificative referitoare la investigațiile demarate în cadrul unor ample proiecte pentru identificarea unor peșteri și grote bogate în zăcăminte de sare, cu siguranță folosite și în Preistorie. Atenție sporită a fost acordată zonei Trieste Karst, din nord-estul Italiei, și, implicit, investigațiilor efectuate în regiune în anii '90 ai veacului trecut. Coroborând rezultatele cercetărilor arheologice, geologice, paleo-hidrogeologice, istorice, arheologice și lingvistice, cercetătoarea și-a concentrat atenția asupra zonei de coastă a Italiei, în condițiile în care sarea marină a reprezentat încă din vechime principala sursă de sare.

Bazându-se și pe datele etnografice și pe studii hărților mai vechi, ce ilustrează traseele urmate în transhumanța lor de către turmele de oi, capre și vite, Emanuela Montagnari Kokelj încearcă identificarea și pe această cale a surselor primare și secundare de sare. Apelând la cercetările interdisciplinare, autoarea trasează și noile direcții de cercetare a exploatării sării de-a lungul timpului, a tehnicilor de extragere și prelucrare a sării, a modalității de transportare a ei pe distanțe lungi în vechime. Printre tehnicile folosite în demersul său, cercetările arheologice s-au sprijinit pe metodele de lucru non-distructive, cum ar fi: cele geofizice, utilizarea multi-frecvenței electromagnetice și a tomografului electric pentru scanarea pe verticală a solului; cele chimico-fizice, pentru verificarea modificărilor geo-morfologice ale peisajului ambiental din Preistorie până în zilele noastre. Rezultatele obținute au facilitat în mod excepțional completarea bazei de date în Sistemul Geografic Informatizat.

Deosebit de interesantă este lucrarea reputatului specialist britanic, Anthony Harding, de la Universitatea din Exeter – Anglia. Sub titlul *Salt in Late Bronze Age Europe* (p. 191–198), ni se relevă o muncă asiduă pentru identificarea și analiza resurselor de sare și a tehnicilor de exploatare a minereului salin în perioada târzie a epocii bronzului european.

Exceptând localitățile Hallstatt, Halle și alte câteva așezări mici de pe teritoriul Franței, unde existau bogate depozite de sare, harta exploatărilor de sare în perioada de trecere de la epoca bronzului la prima vârstă a fierului este aproape albă, fenomenul fiind precar cunoscut și în prezent. Descoperirile din Polonia, România, și mai ales din Anglia au relevat valențe noi referitoare la metodele de cercetare și identificare a izvoarelor primare de sare.

Autorul încercă să explice dezvoltarea și avântul pe care l-a luat exploatarea sării în Europa primei perioade a fierului, când extracția sării și comerțul cu sare au jucat un rol important în evoluția vieții social-economice a societăților arhaice.

Tabloul larg al descoperirilor oferă date disparate, echivoce și, uneori, eronate asupra producției de sare și importanței acestui aditiv alimentar în viața comunităților omenești preistorice. Cercetările din ultimii ani au clarificat o serie de probleme, însă o serie de chestiuni au rămas încă neelucidate.

Concluzia la care ajunge cercetătorul britanic este că, comunitățile omenești au exploatat sursele de sare încă din cele mai vechi timpuri și, cu precădere, în milenii II–I î. Chr. Cu siguranță aceștia utilizau tehnica saramurilor, folosindu-se de fierbere și evaporarea apei din care rezultă apă cu un conținut ridicat de sare (*huscă*) ori cristale de sare.

Magda Mircea și Marius Alexianu sunt autorii unei interesante lucrări, intitulate sugestiv *A Re-evaluation of Salt Resources for the Cucuteni – Tripolye Area* (p. 199–219), în care își propun o re-evaluare a istoriografiei problemei și o repertoriere a surselor de sare din aria de locuire a comunităților de tip Cucuteni – Tripolye. Este vorba deci, despre o arie largă, cuprinzând un vast teritoriu dintre piemontul moldovean (zona subcarpatică a Moldovei) și bazinul Volgăi. Autorii au evidențiat două mari zone cu un bogat potențial în sare: lacurile sărate de la nordul Mării Negre și depozitele de sare din zona subcarpatică a Moldovei. Din aceste zone, sarea era exploatată și transportată pe distanțe lungi, ea reprezentând un produs de schimb căutat în toate timpurile istorice. Cei doi autori au în vedere aici și marile transformări climatice și geomorfologice. Totodată, ei încearcă reconstituirea peisajului paleo-hidrogeologic și paleoclimatic al zonei de stepă din nordul Mării Negre, identificând cauzele ce au condus, în anumite perioade ale anului, la acumulări masive de cristale de sare.

Apelul la geografia istorică și la investigațiile etnografice a completat cunoștințele referitoare la identificarea surselor de sare și la exploatarea ei în unele zone de la est de bazinul hidrografic al Nistrului. Sondajele de natură etno-arheologică asupra practicilor primitive ale unei colectivități umane numite *Chumaks*, din Ucraina, au relevat date esențiale referitoare la exploatarea și comerțul sării în zona stepică nord-pontică. Astfel, încă din vechime și până în prezent, aceștia continuă fără întrerupere activitățile de colectare și transportare a sării pe distanțe lungi, din Crimeea până în statele baltice și nordul Europei.

Demersul specialiștilor români evidențiază valențele extraordinare și rezultatele remarcabile de natură să contureze direcțiile viitoare în domeniul identificării și exploatării resurselor de sare utilizate de comunitățile omenești de-a lungul epocilor istorice, în regiunea cuprinsă între Carpații Orientali și bazinul Volgăi.

Le commerce du sel dans l'Antiquité grecque (VIe siècle av. J.-C. – IIe siècle apr. J.-C.) (p. 221–233) este studiul Cristinei Carusi, de la Școala Normală Superioară din Pisa, Italia. Specialistă din Peninsula ne oferă date substanțiale referitoare la exploatarea surselor

saline și comerțul cu sare în zona mediteraneană a Greciei antice. În această zonă, cu o climă specifică, cadrul natural a permis formarea unor depozite consistente de cristale de sare. Bazându-se pe studiul izvoarelor scrise, a descoperirilor arheologice, autoarea subliniază importanța acestui conservant și aditiv alimentar în relațiile de schimb dintre Grecia și alte zone ale continentului. Autorii antici subliniază în scrierilor lor puritatea ale sării din această zonă dar și calitățile curative ale acesteia. Din peninsula elenă sarea era transportată pe mare sau pe uscat până în zone îndepărtate a continentului european și, mai ales, în tot bazinul Mării Mediteraneene. Odată cu sarea, peștele conservat în saramură și diverse sosuri constituiau obiectul schimbului comercial, fiind nelipsite în dieta mediteraneenilor. Descoperirile arheologice de vase ori părți de amfore (mai ales, de amfore *punice*) rezolvă din punct de vedere teoretic problema transportului acestor produse.

Ca și lucrarea precedentă, contribuția specialistului francez Bernard Moinier, intitulată *Éléments pour une géographie du sel dans l'Antiquité* (p. 235–257), oferă o retrospectivă a istoriei vechi a exploatării sării în bazinul Mării Mediteraneene și a schimburilor comerciale care au la bază acest minereu. Autorul semnaleză constituirea unei adevărate piețe a sării și a produselor conservate în saramură (peștele, diverse sosuri etc.). Concluziile se bazează pe informațiile transmise de autorii antici, greci și latini, acestea fiind coroborate cu datele descoperirilor arheologice. Reperete informaționale identificate în urma unor investigații interdisciplinare contribuie determinant la reconstituirea principalelor rute comerciale ale sării și peștelui conservat. Se pare că cererea era mereu în creștere, însă existența unor depozite bogate în sare aveau menirea să asigure satisfacător necesarul de sare.

Inventarierea și analiza artefactelor permit reconstituirea parțială a tehnicilor de exploatare uzitate în vechime. Sursele literare oferă și ele date esențiale referitoare la izvoarele primare de sare, la tehnica de extragere a minereului salin și la piețele de desfacere a sării. Astfel, se poate vorbi de o adevărată pre-industrie a extragerii și prelucrării sării și de un comerț real, ce au contribuit major la dezvoltarea economică a zonei circum-mediteraneene.

Avem în față un studiu cuprinzător, o analiză critică și congruentă cu demersurile din domeniul istoriei și arheologiei, o re-evaluare a metodologiei de investigare și identificare a surselor și tehnicilor de exploatare a sării în Antichitate.

Deosebit de captivantă este lucrarea asistentului universitar Roxana-Gabriela Curcă, de la Facultatea de Istorie, din cadrul Universității „Al. I. Cuza” din Iași. Sub titlul *La halothérapie – textes antiques et pratiques actuelles dans la Roumanie Orientale* (p. 259–269), autoarea și-a stabilit ca obiective efectuarea unor analogii referitoare la practicile halo-terapeutice actuale din Moldova, identificate prin aportul cercetărilor etnografice întreprinse în ultimii ani, și efectele metodelor curative similare (cu sare), descrise de autorii antici greci și latini. Folosită atât în structură solidă cât și în stare lichidă, sarea a avut utilități multiple de-a lungul mileniilor și anume: de aditiv alimentar, de conservant, de factor important în industria prelucrării pieilor, de element cu efecte terapeutice.

Studiul cercetătoarei de origine spaniolă Catalina Restrepo Martínez, intitulat *Les salines continentales d'Antioquia – Colombie* (p. 271–277), se înscrie în categoria investigațiilor de specialitate ce transcend zona continentală și care reprezintă un obiectiv aparte pentru preocupările specialiștilor români, mereu predispuși la analogii corespondente cu realitățile din vecinătatea teritoriului românesc. Însă, nu mai puțin lipsit de interes este și demersul specialistei de la Universitatea Politehnică din Catalonia, filiala din Manresa, Spania.

Lucrarea de față adună datele arheologice, geologice, paleobotanice, paleo-hidrogeologice etc. pentru evidențierea izvoarelor de sare din regiunea nord-vestică a Americii de Sud și, mai exact, din zona Antioquiei, situată în Anzii Centrali Cordelieri.

Numărul impresionant al punctelor de exploatare a sării din această zonă a determinat și o abordare interdisciplinară a problemei. Analizele de laborator efectuate pe eșantioane de minereu și crearea unei baze de date cuprinzătoare au constituit scopurile propuse ale proiectului demarat de specialiștii spanioli. Starea precară în care se află o serie de lacuri sărate exploatare intensiv încă din vechime a determinat regândirea strategiei de prezervare și conservare a acestora. Recuperarea acestui patrimoniu geologic și minier poate oferi date substanțiale și deosebit de utile despre viața social-economică a societăților preistorice până la colonizarea din veacurile XV–XVI.

O abordare etno-arheologică a exploatărilor surselor de sare din Moldova se dovedește a fi contribuția cercetătorilor Marius Alexianu, Gheorghe Dumitroaia și Dan Monah. Intitulat *The exploitation of the salt-water sources in Moldavia: an ethno-archaeological approach* (p. 279–298), studiul aduce în peisajul istoriografic de specialitate o perspectivă inovatoare asupra cercetării surselor de sare exploatare de vechile populații autohtone în spațiul est-carpatic. Obiectivele propuse și realizate în totalitate ori parțial de către autori sunt:

- identificarea și cartografierea izvoarelor saline;
- efectuarea unor cercetări de suprafață și sistematice în jurul acestor surse de sare pentru identificarea posibilelor urme ale unei pre-industrii a extracției minereului sărat și a eventualelor amprente ale locuirii antice;
- analiza etno-arheologică a metodelor utilizate în prezent pentru exploatarea și prelucrarea sării;
- utilizarea unor sisteme de comparație complexe, de natură etnografică, pentru înțelegerea unor situații, practici și metode din trecut.

Cercetările efectuate în anul 1992 au permis alcătuirea unei clasificări a așezărilor temporare în funcție de metodele și tehnicile de prelevare și obținere a sării. În cadrul industriei arhaice a exploatărilor și obținerii sării, un rol important l-a jucat specializarea unui grup restrâns de oameni, care a avut atribuții determinante în acest domeniu.

Articolul este expus într-un limbaj concis, adresându-se nu numai specialiștilor, ci și masei largi a celor interesați. Prezentarea este susținută de o ilustrație excepțional realizată, care vine să susțină în mod categoric ideile promovate de autori.

Semnificativ intitulat *Recherches ethnoarchéologiques sur le sel: les enquêtes de 2004 et les premiers résultats obtenus dans la zone de Poiana Slatinei à Lunca (Dép.*

Neamț, Roumanie) (p. 299–318), studiul autorilor Marius Alexianu și Olivier Weller oferă valențe și date esențiale de ordin etnografic, lingvistic și arheologic referitoare la resursele de sare și tehnicile de exploatare a lor de către comunitățile umane din zona subcarpatică a Moldovei. În aceste regiuni, metodele tradiționale de exploatare și obținere a sării sunt neschimbate de veacuri.

Derularea începând cu vara anului 2003 a unui program de cercetare interdisciplinară, ce a reunit specialiști români și francezi, a creat condițiile favorabile unor investigații largi și complexe pentru identificarea surselor de minereu salin. Aceste demersuri au evidențiat informații deosebit de utile referitoare la tehnicile de exploatare a izvoarelor saline și a depozitelor de sare, la modul de obținere a cristalelor de sare, subliniind totodată importanța acestui aditiv alimentar în nutriția, industria pielăriei și în cea a conservării hranei, în terapia medicală tradițională etc.

Un demers inovator l-a reprezentat conceperea și punerea în practică a unei metode de investigare prin chestionare etnografice. Datele incluse în aceste formulare conduc la identificarea surselor de sare, a metodelor de transportare a ei, a tehnicilor uzitate și la conturarea profilului mental al personalului angajat în acest tip de activități. Rezultatele nu au întârziat să apară, pregătind terenul investigațiilor viitoare. Interpretările acestor fenomene sunt deosebit de complexe, enunțurile fiind deseori rezervate, demonstrând dificultățile, plurivalența și rigurozitatea metodelor unui astfel de demers empiric fără precedent în istoriografia românească de specialitate.

Filologul, lingvistul și profesorul universitar ieșean, dr. Adrian Poruciu prezintă, în lucrarea *Romanian Huscă (Salt obtained by evaporation of salt water) explained as an old germanism*, date de natură lingvistică și etnografică referitoare la nomenclatura unor practici și procedee de obținere a sării prin evaporare și cristalizare.

Autorul analizează și combate etimologia tradițională stabilită de lingvistul Sextil Pușcariu, care a determinat o origine și morfologie slavă pentru românescul *huscă*. Astfel, ultimul susține că termenul ce desemnează sarea obținută prin evaporarea apei sărate intră în lexicul românesc pe filieră ucraineană (din ukr. *huska*). După o investigație riguroasă, etimologia propusă de Sextil Pușcariu este infirmată de autorul studiului. În opinia acestuia, termenul pare să fi intrat în limba română pe filieră germanică timpurie și, mai exact, cu prilejul primelor contacte (sec. III–II î. Chr.) stabilite între autohtonii spațiului carpato-dunărean și primii germanici, de tip suebo-bastarnic, în zonele bogate în zăcăminte de sare.

Specialistul ieșean a realizat un studiu bine încheiat, ce conține noțiuni și concepții solid argumentate și care vine să rezolve o problemă importantă, de natură lingvistică și istorică.

În concluzie, volumul de față transcende limitele unui demers arid și insipid, reușind să reunească în cadrul cercetărilor interdisciplinare contribuții consistente și diverse ce au ca temă centrală exploatarea sării în istoria comunităților umane arhaice. Contribuțiile anterioare în domeniul exploatării sării au adus în discuție elemente valoroase, însă această monografie poate fi considerată un demers de pionierat, ținând cont de interdisciplinaritatea, importanța, complexitatea și diversitatea dezbaterilor științifice.

Proiectele viitoare, ce vor reuni cu siguranță echipe de cercetare multi-etnice și din diverse domenii științifice de activitate, vor aduce aspecte inedite pentru cunoașterea metodelor și tehnicilor uzitate în vechime pentru exploatarea și obținerea sării.

GEORGE A. BILAVSCHI

ALEXANDER BINSTEINER, *Der Fall Ötzi. Raubmord am Similaun. Dokumentation*, Linz 2007 (Linzer Archäologische Forschungen, Sonderheft XXXVIII).

Der reich bebilderte Dokumentationsband der Ausstellung „Der Fall Ötzi“, die Anfang des Jahres 2007 im Museum der Stadt Linz zu sehen war, hat sich zur Aufgabe gemacht, das Rätsel des seit seiner zufälligen Entdeckung in den Ötztaler Alpen im Jahre 1991 berühmtesten Steinzeitmenschen „Ötzi“ zu lösen. Dem Versuch Alexander Binsteiners sind bekanntlich schon andere vorausgegangen, und auch unser Autor kann den bereits bekannten Hypothesen zu den Todesumständen des Eismanns nur eine weitere hinzufügen. Wie der Untertitel des Büchleins bereits ankündigt, plädiert Binsteiner für Raubmord, eine These, die – wie wir sehen werden – durchaus einiges für sich hat. Was man bis heute über den Tod von „Ötzi“ weiß und worüber weitgehend Konsens herrscht, lässt sich rasch zusammenfassen: Der 1,58 große Mann, der etwa 45 Jahre alt gewesen sein dürfte, starb eines gewaltsamen Todes. Ein Pfeil, dessen Spitze im Schulterblatt durch Röntgenaufnahmen lokalisiert werden konnte, hat wichtige Blutgefäße verletzt, so dass der Steinzeitmann

in kürzester Zeit an inneren Blutungen gestorben sein muss, was aus dem Fundort, bzw. aus der unmittelbaren Umgebung desselben einen Tatort macht. Für Binsteiners Analyse sind noch andere Erkenntnisse der Forschung wichtig: Der hohe Gehalt an Metallspuren in seinem Haar lassen darauf schließen, dass „Ötzi“ mit der Verarbeitung von Kupfer beschäftigt war. Dass er offenbar auf Wanderschaft war, als er zu Tode kam, lässt sich nicht nur aus seiner Ausrüstung, sondern auch aus dem analysierten Darminhalt des seit rund 5300 Jahren im Eis Eingeschlossenen schließen, denn der mit der Nahrung aufgenommene Blütenstaub stammte von Pflanzen aus verschiedenen Vegetationszonen des Gebirges, die unterschiedlichen Höhen zugeordnet werden können.

Bevor wir auf Binsteiners Raubmordthese eingehen, noch einige Bemerkungen zu den eigentlichen Meriten des Buches, die nur mittelbar mit dem Sensationsfund in den Alpen zu tun haben: Binsteiner nutzt in dem Bändchen die Gelegenheit, eine solide Einführung in die steinzeitlichen Kulturen des Alpen- und Voralpenraumes

vorzulegen. Der Leser erhält so einen gediegenen Einblick in das Beziehungsgeflecht steinzeitlichen Warentauschs.

Ein besonderes Gewicht legt der Geologe Binstener naturgemäß auf den Feuersteinabbau und –handel in der Steinzeit. In diesem Zusammenhang beschreibt er ausführlich, wie sich in den letzten Jahren die vorherrschende Meinung über den Feuersteinhandel verändert hat. Nach jüngsten Funden und neuen Bestimmungen älteren Materials scheint es erwiesen, dass bereits vor 5000 Jahren ein geradezu reger Feuersteinhandel über die Alpen erfolgte. Feuersteine aus den Lessinischen Bergen, Region Valpolicella, finden sich so nördlich der Alpen, im Bodenseeraum, wie auch am Rande des bayrischen Waldes. Bis vor kurzem hatte man nicht daran gedacht, dass Warenaustausch über so weite und beschwerliche Strecken zu jener Zeit möglich gewesen sein könnte.

Da das Feuersteingerät des Eismanns aus der gerade erst vor kurzem vom Autor identifizierten norditalienischen Lagerstätte stammt, schlägt Binstener vor, über die Herkunft des Eismanns neu nachzudenken, den man bislang für einen Alpenbewohner aus der näheren Umgebung des Fundorts gehalten hat (aus dem Vinschgau, möglicherweise aus der Gegend von Bozen). Aufgrund der Herkunft seiner Flintausrüstung müsse man die Heimat des „Ötzi“ weiter südlich suchen, in der Region um den Gardasee oder im Trentino.

Was nun Lebens- und Todesumstände des Eismannes angeht, so kommt Binstener nach einer Darstellung der bislang bekannten Fakten und Hypothesen zu einigen neuen Einsichten, die in einer Indizienkette zusammengefasst werden. Demnach war der Eismann womöglich als Kupferhändler unterwegs, der sich mit Rohmaterial aus dem Bereich der Mondseekultur versorgte. Offenbar auf dem Rückweg in die südlich gelegene Heimat sei seine Gruppe (denn es ist nach Binstener sehr unwahrscheinlich, dass er allein unterwegs war) wohl mit wertvollem Rohkupfer beladen in einen räuberischen Hinterhalt geraten. Dieser Deutungsversuch hat einiges für sich. So erklären sich die Strapazen einer Alpenüberquerung und das Motiv des Kampfes, der in 3000 m Höhe keine territorialen Streitigkeiten zur Ursache gehabt haben dürfte. Was mit dem Rest der Händlergruppe, von der Binstener ausgeht, geworden ist, bleibt allerdings im Dunkeln. Ob sie ebenfalls ermordet wurden, flüchten konnten oder die Gegner in die Flucht schlugen, ist weiterhin offen. So könnte sich alles vor 5300 Jahren zugetragen haben, aber auch völlig anders, wie der Autor

einräumt, wenn er die ungelösten Fragen auflistet. Wie so häufig sind wir bei prähistorischen Fundkontexten einfach überfordert, selbst im Falle eines einzigartigen Fundes wie dem des komplett ausgerüsteten mumifizierten Eismannes und bei komplexeren Zusammenhängen, die aktuelles Handeln und Erleben aus archäologischen Fundstücken erklären wollen. Bei aller Plausibilität der Argumentation handelt es sich doch weitgehend um Zirkelschlüsse. Für die Beantwortung der Frage, was in „Ötzi“ letzten Stunden geschehen ist, aber auch, welchem Ziel seine Alpenwanderung diene, kann auch Binstener keine sichere Erklärung bieten. So reiht sich auch seine Analyse des „Falles Ötzi“ in die Reihe der bekannten Spekulationen ein, nach denen der Markt und die Medien immer wieder verlangen. Dankenswerterweise bietet der Autor Spekulationen auf hohem Niveau und ordnet den „Ötzi“ didaktisch geschickt in die steinzeitlichen Lebensumstände ein, wie sie die Forschung im Laufe des vergangenen Jahrhunderts immer präziser beschreiben konnte.

Natürlich wendet sich der Autor nicht an ein Publikum aus Fachkollegen, sondern hat zunächst Ausstellungsbesucher und die an der archäologischen Sensation interessierten Laien im Visier. Doch auch wenn es sich um sog. „Vermittlungsliteratur“ handelt, muss man sich dem Publikum nicht anbieten. Von der Kultur der Bandkeramiker als einer „ersten paneuropäischen Kultur“ zu sprechen, ist reichlich anachronistisch. Auch dass der Autor bei seinen Expeditionen in Italien, die dem Ziel dienten, die Feuersteinlagen zu finden, aus denen das Rohmaterial für „Ötzi“ Flintausrüstung stammte, „das übliche Mittagessen aus Käse, Salami und Weißbrot“ zu sich nahm, befremdet im Kontext einer archäologischen Dokumentation ein wenig. Abgesehen von derartigen Kleinigkeiten, die zweifellos dem lobenswerten Willen des Verfassers entspringen, dem breiten Publikum eine interessante und zeitgemäße Darstellung archäologischer Sachverhalte zu bieten, handelt es sich bei dem Linzer Museumsband um eine sehr anregende und gut fundierte Präsentation des Kenntnisstandes über den berühmten Eismann. Im Gegensatz zu weniger seriösen Publikationen für das breitere Publikum versäumt es Binstener nie, den Leser zu warnen, wenn das Feld der Spekulationen betreten wird. Folgerichtig gesteht der Autor auch ein, dass seine Raubmordthese nur Vermutung bleiben muss.

ALEXANDER RUBEL

ALEKSANDR I. FALILEYEV, *Vostočnye Balkany na karte Ptolemeja. Kritiko-bibliografičeskie izyskanija*, München, Biblion Verlag, 2006, 167 p.

Lucrarea de față, dedicată analizei denumirilor geografice ale Thraciei și Moesiei Inferior, cunoscute după „Geografia” lui Ptolemeios, a apărut ca volumul V al seriei *Studien zum Südosteuropasprachatlas*, editată de Helmut Schaller și Andrej Sobolev. În încercarea de a sistematiza rezultatele cercetărilor lingvistice ale peisajului lingvistic est-balcanic, sunt discutate nume geografice de proveniență paleobalcanică, toponime

grecești, latine, iraniene și celtice, precum și termeni de substrat. Discuția este structurată astfel: *Introducere*, Capitolul I. *Moesia Inferior*, Capitolul II. *Thracia*, *Bibliografie*, *Anexă*.

Introducere (p. 6–17)

Sunt discutate o serie de aspecte cum ar fi: sursele lui Ptolemeios, importanța „Geografiei” ca izvor istoric, stadiul cercetării acestui document important și unele

probleme mai puțin studiate, scopul lucrării de față, metoda de lucru folosită. În acest ultim sens, autorul enunță cele cinci puncte, conform cărora își structurează discuția legată de fiecare termen geografic din capitolele I și II: 1) termenul din „Geografie”, la nominativ, și trimiteri la fragmentul, respectiv fragmentele în care acesta apare menționat; 2) localizarea obiectului geografic și identificarea lui, inclusiv denumirea/ denumirile actuale¹; 3) variante ale scrierii termenilor geografici în diferite manuscrise ale „Geografiei”, cu trimitere doar la manuscrisele „primare”; 4) citarea (selectivă) a menționărilor în alte surse antice sau medievale, o atenție aparte acordându-se celor mai timpurii mențiuni; 5) un succint comentariu istorico-geografic, urmat de analiza filologică și lingvistică și de trimiteri bibliografice. Din motive lesne de înțeles, ultimul punct este cel mai dezvoltat (în multe cazuri fiind vorba de adevărate microstudii). În schimb, informațiile referitoare la primele patru sunt foarte succinte, cele legate de punctele 3 și 4 putând chiar să lipsească.

Capitolul I. *Moesia Inferior* (p. 18–79)

Am considerat potrivit, aici ca și în cazul capitolului următor, să enumerăm, mai întâi, toți termenii geografici (etnonime, hidronime, oikonime, oronime, toponime etc.) analizați de A. Falileyev, cu trimiteri – în paranteze rotunde – la fragmentele din „Geografia” lui Ptolemaios în care aceștia apar menționați. După această listă, propunem cititorului unele observații proprii menite să corecteze sau să completeze demersul întreprins de autor.

Ἀχιλλέως / Λευκή [νῆσος] (III, 10, 9); Αἰγυψόεντα (v. Σιτιόεντα); Αἶμον (III, 10, 1); Ἀλιόβριξ (III, 10, 5); Ἀξιάκης (III, 10, 7); Ἀξιούπολις (III, 10, 1; III, 10, 5); Ἀππιάρηνσιοι (v. Πιάρηνσιοι); Ἄρπιοι (III, 10, 7); Ἄρπις πόλις (III, 10, 7); Βορείον [στόμα] (III, 10, 2); Βορυσθένης [νῆσος] (III, 10, 9); Βορυσθένης (III, 10, 7); Βριτολάγαι (III, 10, 7); Δανουβίος (III, 10, 1; III, 10, 5); Δαούσδαυα (III, 10, 6); Διακόν (III, 10, 5); Διμόν (v. Διακόν); Διμήνσιοι (III, 10, 4); Δινογένεια (III, 10, 1; III, 10, 5); Διονυσόπολις (III, 10, 3); Δουρόστορον (III, 10, 5); Ἐρμώνακτος [κώμη] (III, 10, 7); Ζαργίδαυα (III, 10, 8); Θιαγόλα (III, 10, 2); Θράκης (III, 10, 1); Θράκη (III, 10, 3); Ἰεράσος (III, 10, 7; III, 10, 8); Ἴστρος (III, 10, 1; III, 10, 3; III, 10, 7); Ἴστρος πόλις (III, 10, 3); Κάλλατις (III, 10, 3); Καλόν [στόμα] (III, 10, 2); Καρσούμ (III, 10, 5); Κιάβρος (III, 10, 1); Κρόβυζοι (III, 10, 4); Λεγίων ε΄ Μακεδονική (III, 10, 5); Λεγίων πρώτη Ἰταλική (III, 10, 5); Λευκή [νῆσος] (v. Ἀχιλλέως); Μεσημβρία (III, 10, 3); Μυσία (III, 10, 1; III, 10, 3; III, 10, 4; III, 10, 9); Ναράκον [στόμα] (III, 10, 2); Νικώνιον (III, 10, 8); Νοοῦαι (III, 10, 5); Νοϊόδουνον (III, 10, 2; III, 10, 5); Ὀβουλῆνσιοι (III, 10, 4); Ὀδησσός (III, 10, 3); Οἶσκος Τριβαλλῶν (III, 10, 5); Οἰτήνσιοι (III, 10, 4); Ὀφιοῦσσα (III, 10, 8); Πάνυσος (III, 10, 3); Πεύκη (III, 10, 2; III, 10, 4); Πευκιννοί (III, 10, 4; III, 10, 7); Πιάρηνσιοι (III, 10, 4); Πιροβορίδαυα (III, 10, 8); Πόντος (III, 10, 1; III, 10, 2;

III, 10, 3; III, 10, 4; III, 10, 9); Πριστή πόλις (III, 10, 5); Πτερὸν (III, 10, 3); Ῥηγιανόν (III, 10, 5); Σιτιόεντα (III, 10, 5); Σουκίδαυα (III, 10, 5); Ταμασίδαυα (III, 10, 8); Τιβίσκα (III, 10, 6); Τιριστίς [ἄκρα] (III, 10, 3); Τόμοι (III, 10, 3); Τραμαρίσκα (III, 10, 5); Τριβαλλοί (III, 10, 4); Τριμάμμιον (III, 10, 5); Τροισμῖς (III, 10, 5); Τρωγλοδύται (III, 10, 4); Τυραγέται (III, 10, 7); Τύρας (III, 10, 7; III, 10, 8); Τύρας πόλις (III, 10, 8); Ψευδοστόμα (III, 10, 2); Ψιλὸν [στόμα] (v. Θιαγόλα); Φύσκη πόλις (III, 10, 7).

Ordinea alfabetică a termenilor geografici nu este respectată întotdeauna. Astfel, Ἀχιλλέως ... [νῆσος] (p. 18) ar trebui să apară nu la început, ci după termenul Ἄρπις πόλις (p. 26). La fel, Διμόν (p. 33) trebuie scris după și nu în fața etnonimului Διμήνσιοι. Αἶμον (p. 18) este citat la Ac. și nu la Nom. (cf. Αἶμος, la p. 83). Ținând cont de criteriile metodologice expuse în *Introducere*², oikonimul Θράκης/ Θράκη se impunea discutat aici și nu în capitolul II. Numele unor autori români sunt scrise eronat: Cătănciu în loc de Cătănicu (p. 11, 39, 147), Адамestяну (= Adamesteanu) în loc de Адамештяну (= Adameșteanu, p. 45). Semnalăm și unele greșeli de tipar care s-au strecurat în textul rusesc. Dacă forma verbală *отставається* în loc de *отстаивается* (p. 37), ar putea trece neobservată, toponimul *Судава* (p. 39) poate genera confuzii. Personal, ne-am gândit inițial la Sucidava și doar consultarea lucrării lui Al. Vulpe, la care face trimitere A. Falileyev, ne-a permis să clarificăm că este vorba de Suceava³. În pofida vastei bibliografii consultate, după părerea noastră, s-ar mai fi impus citarea câtorva lucrări importante. Astfel, referitor la toponimul Νικώνιον (p. 53/4), autorul omite o inscripție recentă în care este menționat numele corect al orașului – Νικόνεον (r. 4)⁴. Dacă tot sunt amintite opinii contrare echivalării Πιροβορίδαυα (p. 64/5) = Poiana, s-ar fi impus și citarea monografiei acestei așezări⁵. Legat de termenul Κάλλατις (p. 45), dintre lucrările la care se face trimitere n-ar fi trebuit să lipsească *ISM III*⁶. Nici corpusul inscripțiilor tomitane n-ar fi trebuit să fie omis

² P. 15: „...în cazurile când toponimul este menționat în ambele capitole, acesta este analizat în capitolul I «Moesia Inferior», cu trimiterea respectivă la capitolul II «Thracia»”.

³ Al. Vulpe, *Ptolemy and the ancient geography of Moldavia*, în *StCl*, VI, 1964, p. 242: „Zargidava ... between Suceava and the town of Siret”.

⁴ Ju.G. Vinogradov, *Greek Epigraphy of the North Black Sea Coast, the Caucasus and Central Asia (1985–1990)*, în *Ancient Civilizations from Skythia to Siberia*, I, 1994, p. 72; idem, *Bulletin Épigraphique. Pont Nord*, în *Revue des études grecques*, 109, 1996, p. 607, nr. 289; idem, *Istria, Tira i Nikonij, pokinutyj i vozroždenyj*, în *Numizmatika i epigrafika*, XVI, 1999, p. 50–71 (textul inscripției la p. 54). Cf. V. Cojocaru, *Populația zonei nordice și nord-vestice a Pontului Euxin în secolele VI–I a. Chr. pe baza izvoarelor epigrafice*, Iași, 2004, p. 396–398.

⁵ R. Vulpe, S. Teodor, *Piroboridava. Așezarea geto-dacică de la Poiana*, București, 2003.

⁶ Al. Avram, *Inscriptions Grecques et Latines de Scythie Mineure*, III, *Callatis et son territoire*, București–Paris, 1999, de exemplu, p. 3–4 (*Le nom et l'ethnique*).

¹ Toponimele actuale de pe teritoriul Bulgariei și României sunt reproduse cu trimitere la edițiile respective din *Tabula Imperii Romani*. De asemenea, se face trimitere la harta respectivă din *Barrington Atlas of the Roman World*.

dintre publicațiile citate cu prilejul analizei toponimului Τόμοι (p. 70/71)⁷. În această ordine de idei, s-ar fi impus, poate, o corelare sistematică a termenilor din „Geografia” cu cei similari menționați în sursele epigrafice. Aceasta ar fi sporit simțitor aparatul critic, dar ar fi conferit un plus de argumentare la discutarea mai multor toponime și etnonime.

Capitolul II. *Thracia* (p. 80–134)

Ἀβδηρα (III, 11, 2); Ἀρχιάλος (III, 11, 3); Ἀθύρας (III, 11, 4); Αἰγαῖος [πόντος] (III, 11, 1; III, 11, 6; III, 11, 8; III, 11, 9); Αἶμος (III, 11, 5; III, 11, 6; III, 11, 8; III, 11, 7); Αἶνος πόλις (III, 11, 2); Ἀπολλωνία (III, 11, 3; III, 11, 6); Ἄπροι κολωνία (III, 11, 7); Ἄρζος (III, 11, 4); Ἄρζος (III, 11, 7); Ἀστική (III, 11, 6); Ἀφροδισιάς (III, 11, 7); Βαθυνίας (III, 11, 4); Βεννική (III, 11, 6); Βεργούλη (III, 11, 7); Βεσσική (III, 11, 6); Βιζύη (III, 11, 7); Βίσανθη (III, 11, 4); Βιστονίς λίμνη (III, 11, 5); Βόσπορος (III, 11, 3; III, 11, 8); Βυζάντιον (III, 11, 3); Δανθλητική (III, 11, 6); Δεουελτὸς κολωνία (III, 11, 7); Δροσική (III, 11, 6); Δρουσιπάρρα (III, 11, 7); Δύμη (III, 11, 7); Ἐβρος (III, 11, 2; III, 11, 5); Ἐλαιούς (III, 11, 9); Ἐλλήσποντος (III, 11, 9); Ἡράκλεια (III, 11, 7); Θάσος (III, 11, 8); Θράκη (III, 11, 1; III, 11, 5; III, 11, 7; III, 11, 8; III, 11, 9); Θυνιάς [ἄκρα] (III, 11, 3); Ἰμβρος (III, 11, 8); Καβύλη (III, 11, 7); Καινική (III, 11, 6); Καλλιπόλις (III, 11, 9); Καρδία (III, 11, 9); Καρπούδαμιον (III, 11, 7); Κοῖλα (III, 11, 9); Κοιλητική (III, 11, 6); Κορπιλική (III, 11, 6); Κυάνειαι (III, 11, 8); Κύπελα (III, 11, 7); Λυσιμαχία (III, 11, 7); Μαιδική (III, 11, 6); Μακεδονία (III, 11, 1; III, 11, 6); Μακρὸν Τεῖχος (III, 11, 4); Μαρόνεια (III, 11, 2); Μαστουσία (III, 11, 9); Μέλας [κόλπος] (III, 11, 1; III, 11, 2); Μέλας (III, 11, 2); Μεσημβρία (III, 11, 3); Μυσία (III, 11, 1; III, 11, 3; III, 11, 5; III, 11, 6); Νέστος (III, 11, 1; III, 11, 2; III, 11, 5; III, 11, 7); Νικόπολις ἢ περὶ Αἶμον (III, 11, 7); Νικόπολις ἢ περὶ Νέστον (III, 11, 7); Ὀπίσηνα (III, 11, 7); Ὀρβήλος (III, 11, 1); Ὀρκελῖς (III, 11, 7); Ὀσταφος (III, 11, 7); Οὔαλλα (III, 11, 7); Οὔσδικησική (III, 11, 6); Παγγαῖον (III, 11, 1); Πακτύη (III, 11, 4); Πανταλία (III, 11, 7); Πέργαμον (III, 11, 7); Πέρινθος (III, 11, 4; III, 11, 6); Περοντικόν (III, 11, 3); Πλωτινόπολις (III, 11, 7); Πόντος (III, 11, 3); Πρασίδιον (III, 11, 7); Προκόννησος (III, 11, 8); Προποντίς (III, 11, 2; III, 11, 3; III, 11, 4; III, 11, 8; III, 11, 9); Ῥοδόπη (III, 11, 5); Σαλμυδησσός (III, 11,3); Σαμαϊκή (III, 11, 6); Σαμοθράκη (III, 11, 8); Σαπαϊκή (III, 11, 6); Σαρδική (III, 11, 6); Σαρδική (III, 11, 7); Σελλητική (III, 11, 6); Σηλυμβρία (III, 11, 4); Σεστός (III, 11, 9); Τέρτα (III, 11, 7); Τόνζος (III, 11, 7); Τόνζος (III, 11, 3); Τοπιρίς (III, 11, 7); Τραϊανόπολις (III, 11, 7); Φιλία [ἄκρα] (III, 11, 3); Φιλιππόπολις (III, 11, 7); Φινόπολις (III, 11, 3); Χερσόνησος (III, 11, 1; III, 11, 2; III, 11, 4; III, 11, 9).

⁷ I. Stoian (indici de Al. Suceveanu), *Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine. II: Tomis și teritoriul său*, București, 1987. Vezi termenii citați la indicele geografic – Τομ(ε)ῖται, Τομ(ε)ῖτης, Τομεύς, Τόμις (p. 406) –, cu trimeri la inscripțiile în care aceștia apar menționați.

Mai întâi, unele observații legate de formă. Referitor la ordinea alfabetică a termenilor grecești, doar într-un singur caz aceasta nu este respectată cu strictețe – toponimul Σηλυμβρία (p. 128) ar trebui să apară după și nu înaintea orașului Σεστός. Semnalăm și câteva scăpări de ortografie: Ἀστική (p. 86) este scris fără spirit (cf. forma corectă la p. 101); Βιστονίς (p. 91), urmat de λίμνη, ar trebui să poarte accent grav și nu ascuțit; la fel și în cazul lui Φιλία (p. 132), urmat de [ἄκρα]. În ceea ce privește citarea autorilor români, avem doar o singură observație – Vulpe este transcris în două feluri: Вулпе (forma corectă, de exemplu p. 39) și Вульпе (incorect, p. 127). În cazul lui Μακρὸν Τεῖχος (p. 108), tradus prin zid, poate că ar fi fost util să fie adus în discuție și termenul τὰ Τείχη, din decretul chersonesit în cinstea lui Diophantos (*IOSPE I² 352*, col. I, r. 21)⁸.

Bibliografie (p. 135–169)

Lista publicațiilor consultate impresionează prin număr și varietate. Cum era și firesc, marea majoritate țin de domeniul filologiei și lingvisticii. Predomină literatura rusă și bulgară, dar nu lipsesc lucrările importante publicate în limbi vest-europene și unele în română. Numărul publicațiilor datorate autorilor români ar putea fi sporit cu folos, dar acest lucru l-ar putea face, într-o eventuală recenzie și cu mai multă competență decât noi, vreunul dintre colegii lingviști. Noi ne limităm aici la câteva observații legate de formă. Astfel, cartea importantă a lui D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, ar fi trebuit, poate, folosită în ediția a doua, revăzută, din 1976 și nu în cea din 1957. La fel, ar fi fost mai indicată (ca economie de spațiu) citarea ediției a doua a lucrării lui W. Tomaschek⁹. În cazul abrevierii Сергеевко 1969 (p. 137), explicația (M. E. Сергеевко. Том 1. Ленинград 1969) nu este suficient de clară, fiind omis titlul lucrării. La explicarea abrevierii Grammenos, Petropoulos 2003 (p. 152) trebuie adăugat că este vorba de vol. I–II, iar la Pippidi 1983 (p. 156), după Volumul I, se impune completarea *Histria și împrejurimile*.

Anexă (p. 161–167)

Fragmentele din ediția lui K. Müller¹⁰, la care se face trimitere pe parcurs, au fost anexate de autor, pentru comoditate și, după părerea noastră, cât se poate de inspirat, la sfârșitul lucrării. Deși A. Falileyev consideră

⁸ Termenul apare menționat și în jurământul chersonesitelor, *IOSPE I² 401*, 3–5: [κ]αὶ ἦρωας ὅσοι πόλιν καὶ χώραν/ καὶ τεῖχη ἔχοντι τὰ Χερσονασι/τᾶν. F.G. Maier, *Griechische Mauerbauinschriften*, zweiter Teil: *Untersuchungen*, Heidelberg, 1961, p. 113, nota 211, înțelegea prin τεῖχη zidurile orașului: „Die Verpflichtung zur Verteidigung der Stadtmauern enthält der Bürgereid von Chersonesos...”. Cu o opinie contrară, întemeiată pe argumente convingătoare, vine L. Robert, *Recenzie la: Franz Georg Maier, Griechische Mauerbauinschriften...*, în *Gnomon*, 42, 1970, p. 600: „Un τεῖχος est là une forteresse du territoire de Chersonasos, et non la muraille de la ville...”, vezi și *Bulletin Épigraphique*, 1971, 5 și 452.

⁹ *Die alten Thraker. Eine ethnologische Untersuchung*, Die 2-e unveränderte Auflage, Wien, 1980.

¹⁰ *Claudii Ptolemaei Geographia*, V, 1, Paris, 1883, p. 456–471 (Moesia) și 471–491 (Thracia).

irelevantă, din punctul de vedere al cercetărilor sale, traducerea în rusă a acestor fragmente (vezi afirmația de la p. 15), noi credem că o asemenea traducere ar fi fost importantă tocmai pentru o mai lesnicioasă consultare a materialului documentar. Cu atât mai mult cu cât, în momentul de față, pentru majoritatea lingviștilor est-europeni – ca să nu mai vorbim de istorici și arheologi – rusa este oricum mai accesibilă decât greaca veche.

În concluzie, considerăm că, dincolo de observațiile noastre minore, formulate mai sus, avem a face cu o lucrare temeinică și binevenită, care reflectă adecvat stadiul actual al problematicii. În mod sigur, volumul va stimula cercetările de viitor în domeniu, putând fi oricând consultat cu folos și de mulți dintre specialiștii români.

VICTOR COJOCARU

ALEKSANDER FALILEYEV, *Celtic Dacia. Personal names, place-names, and ethnic names of Celtic origin in Dacia and Scythia Minor*, Aberystwyth, 2007, 182 p., 4 hărți în text.

La scurt timp după publicarea cărții *Vostočnye Balkany na karte Ptolemeja. Kritiko-bibliografičeskie izyskanija* (München, 2006), A. Falileyev vine cu o nouă lucrare valoroasă; de data aceasta propunând o analiză lingvistică a vestigiilor celtice timpurii de pe teritoriul Daciei și a Scythiei Minor. Materialul documentar constă, mai cu seamă, din nume de persoane, de divinități și din epitete atestate în inscripții latine și în texte literare. Mult mai puțin numeroase, dar mai intens discutate în istoriografie, sunt toponimele și etnonimele de origine celtică, sigură sau presupusă.

„Celtic Dacia” ne apare ca un titlu cât se poate de inspirat; la fel și imboldul autorului de a se ocupa de o regiune mai puțin studiată din acest punct de vedere în comparație cu alte provincii estice ale lumii romane. Limitele geografice ale cercetării coincid cu habitatul istoric al triburilor dacice și getice: de la granița cu Pannonia în vest până la fluviul Tyras în est și de la Carpații septentrionali până în Dobrogea.

Pe lângă „Introducerea” succintă, dar pe deplin relevantă, lista bibliografică bogată și indicele de nume, cartea conține două părți sensibil inegale ca volum, ceea ce reflectă frecvența diferită a celor două categorii de atestări amintite mai sus.

În partea I (p. 1-28) sunt discutate toponimele și etnonimele, grupate pe zone geografice: *Scythia Minor* [Aliobrix, Arubium, Britolagai, Noviodunum, ?Vicus Nov(iodunum?), ?Vicus Vergobrittianus, Celtros, Coralli, Dinogetia, Durostoum, Gabranus]; *bazinul Tyrasului* [Clepida, Carrodunum, Eractum, Maetonium, Vibantavarium]; *Dacia de nord-vest* [Anart(i)oi, Anartofracti, Certie, Rucconion, Teurisci, Vicus Anartorum, Costoboci, Cotensii]. Pentru *sud-vestul Daciei* este menționat doar un posibil toponim celtic – ?Canonia. Autorul distinge numele cu etimologie sigură de cele mai puțin certe. Într-o categorie aparte sunt grupate toponimele și etnonimele considerate la un moment dat, în contextul discursului istoriografic, ca fiind celtice, dar care în stadiul actual al cercetării apar ca fiind de altă origine. Reliefarea celor trei zone geografice importante de răspândire a vestigiilor analizate pare să indice traseul principal de deplasare a populațiilor celtice – mai întâi dinspre vest spre est, apoi dinspre nord-est spre sud-vest. În această ordine de idei, o cercetare în diacronie

ar fi fost extrem de importantă, dar autorul nu ne poate spune mai mult decât îi permit sursele. Decretul olbian în cinstea lui Protogenes ar putea aduce lumini noi în acest sens, doar că fixarea datei acestuia rămâne, în continuare, subiect de discuție. Ca și localizarea pe cursul superior și mijlociu al Nistrului, pe baza cercetărilor arheologice, a celor cinci toponime menționate de Ptol. III, 5, 15 „pe fluviul Tyras, înspre Dacia”.

În partea a doua (p. 29-156) sunt discutate, în ordine alfabetică, 332 antroponime, teonime și epitete, multe dintre acestea având etimologie doar presupus celtică. În cazul fiecărui nume, A. Falileyev menționează mai întâi sursa/sursele. Multe inscripții sunt citate în întregime, ceea ce permite relevarea contextului atestărilor. Urmează apoi trecerea în revistă a tuturor opiniilor anterioare referitoare la analiza lingvistică, nelipsind opinia critică a autorului. Dat fiind faptul că multe dintre inscripțiile latine citate sunt bine datate, s-ar fi impus, în opinia noastră, și o discuție de ansamblu a atestărilor în diacronie. Dar autorul evită de cele mai multe ori menționarea datei documentelor, considerând că „pentru lingvistica celtică nu contează dacă este vorba despre începutul sau sfârșitul secolului III” (citată din scrisoarea autorului, primită pe 26. 02. 2008). Data este invocată doar în cazul unor inscripții târzii – de exemplu, p. 113, s.v. *No(ni)na*, *Nonas* – ca un argument suplimentar în combaterea etimologiei presupus celtice. Lingviștii se vor putea pronunța cu mai multă competență în ce măsură este justificată o asemenea utilizare selectivă a criteriului cronologic. Noi considerăm totuși că omiterea specificării datei contextului epigrafic din care este desprins un antroponim sau altul poate genera confuzii la discutarea unor nume. Astfel, la p. 29 este prezentată o listă a ocurențelor antroponimului *Acvila* la Apulum, în comparație cu nume precum *Akylas*, *Akyleinos*, *Akylina*, respectiv *Aquilina* de la Tomis (ISM II și nu ISM III, cum indică eronat autorul) sau *Aquila* de la Troesmis. Toate acestea apar în inscripții din secolele II–III p.Ch. și sunt considerate de editori drept nume romane (v. ISM II, p. 387; ISM V, p. 169). Pentru atestări Falileyev citează corpusul LGPN IV, p. 13 și V. Cojocaru, *Populația zonei nordice și nord-vestice a Pontului Euxin în secolele VI-I a.Ch. pe baza izvoarelor epigrafice*, Iași, 2004, p. 161. Ultimul menționează un *Akylles Satyrou* la Callatis (ISM III 154) în sec. III a.Ch.,

precum și antroponimul Akylas la Olbia și în Bosporul Cimmerian, din aceeași perioadă, doar că în aceste cazuri este vorba mai degrabă de nume grecești. La fel, *Ulpia Aquilina* la Tomis sau *Iul(ius) Aquila* la Troesmis denotă după părerea noastră origine italică/latină și nu celtică. Cu atât mai mult s-ar fi impus discutarea antroponimelor, respectiv a teonimelor nu doar în ordine alfabetică, ci și grupate pe zone/microzone geografice.

Autorul și-a propus însă realizarea unui repertoriu cât mai complet, cu analiza lingvistică a fiecărui nume, și, în opinia noastră, și-a îndeplinit cu brio sarcina asumată. Discuția lingvistică a vestigiilor celtice din arealul supus cercetării este departe de a fi încheiată, dar prin efortul de sinteză depus de colegul Falileyev ea este propulsată,

fără îndoială, într-un registru superior. Nu în ultimul rând, merită apreciată asimilarea judicioasă a unei vaste literaturi secundare, în contextul căreia un loc aparte îl deține istoriografia română. Iar privitor la materialul epigrafic folosit, autorul afirmă, în deplină cunoștință de cauză: „... publications on epigraphic matters by Romanian scholars are of extremely high quality” (p. X). O apreciere similară am auzit, în repetate rânduri, de la specialiști germani de notorietate. Aceasta ar trebui să constituie o motivație suplimentară, dar și conștientizarea unei responsabilități, pentru toți cei care încearcă să mențină tradiția școlii române de epigrafie.

VICTOR COJOCARU

AURELIUS VICTOR, *Liber de Caesaribus*, editio bilinguis, *Carte despre împărați*, traducere MIHAELA PARASCHIV, ediție îngrijită, studiu introductiv, note și comentarii, apendice și indice de NELU ZUGRAVU, Editura Universității Al. I. Cuza, Iași, 2006, 504 p.

În mediul istoric se cunoaște prea bine că izvorul reprezintă esența cercetării. Fie el literar, epigrafic, numismatic, arheologic sau de altă natură, valabilitatea unor concluzii depinde în cea mai mare măsură de corectitudinea, acuratețea și obiectivitatea cu care se prelucrează informațiile dintr-o astfel de sursă.

Utilizarea izvorului literar presupune luarea în calcul și a dozei de subiectivism, moderată sau mai accentuată, pe care autorul o imprimă operei din considerente diverse. În aceste condiții, îngrijirea unui volum care cuprinde opera unui istoric antic devine o provocare și presupune o muncă asiduă.

Cum am fost deja obișnuiți din anterioarele ediții de izvoare publicate sub îngrijirea profesorului Zugravu, respectiv Rufius Festus, *Breviarium rerum gestarum populi Romani*, Iași, 2003 și *Res Gestae Divi Augusti*, Iași, 2004, și această nouă contribuție se înscrie în sfera lucrărilor de o utilitate incontestabilă pentru cunoașterea istoriei Imperiului Roman, în general, și a regiunii Dunării de Jos în special. Toate acestea fac parte dintr-un proiect mai amplu și de lungă durată.

Volumul de față, rod al muncii concertate dintre un filolog ieșean de prestigiu, prof. dr. Mihaela Paraschiv, și a unui istoric, prof. dr. Nelu Zugravu, întrunește toate condițiile cerute de standardele științifice și va constitui, cu siguranță, un instrument de lucru nu doar util, dar și plăcut, pentru cei interesați de istoria Imperiului Roman.

Nu vom face aprecieri relativ la traducere, limba utilizată și elementele de stil. Aceste aspecte le lăsăm în grija specialiștilor clasiști, mult mai avizați și credibili. Ne vom concentra asupra conținutului, a utilității istorice și, bineînțeles, asupra mijloacelor utilizate de editor pentru transformarea unui text cu informații de multe ori fadate, într-un volum cu greutate.

În studiul introductiv consistent din deschiderea acestei ediții, informațiile biografice despre Aurelius Victor, trăitor în secolul al IV-lea, referirile la titlul și

data lucrării, la izvoarele utilizate și valoarea lor intrinsecă sunt completate de aprecieri pertinente legate de ideile istorice, politice și morale care reies din opera victoriană.

Titlul sub care se face editarea lucrării lui Aurelius Victor este unul convențional, fiind preluat astfel din manuscrisele medievale. Practic, opera de față este parte componentă a unui *corpus* ce mai cuprindea alte două *opuscula*: *Origo gentis Romanae* și *Liber de viris illustribus Urbis Romae*, cu autori diferiți, dar probabil tot din secolul al IV-lea. Cât privește data redactării lucrării, discuțiile exegetice se fixează, în general, în perioada 358–360, cu o anumită insistență pentru sfârșitul anului 359 și începutul lui 360.

Originile și cariera lui Sextus Aurelius Victor sunt cunoscute, în linii mari, din propria sa operă, dar și de la Ammianus Marcellinus, precum și dintr-o inscripție descoperită în forul lui Traian de la Roma, care îl amintește ca *praefectus Urbi*, în anul 389. Cu origini africane, așa cum ne dezvăluie însuși autorul antic, avem de-a face cu un intelectual de primă generație, lucru care se va observa pe parcursul lucrării. Oricum, ascensiunea sa a fost una impresionantă. La fel și gradul de erudiție la care a ajuns și care este reliefat în ediția de față.

Trebuie să amintim de la bun început că îngrijitorul acestui volum a folosit pe scară largă în special trei ediții din opera lui Aurelius Victor: Kirsten Gros Albenhausen, Manfred Fuhman (eds.), Darmstadt, 1997; Harry W. Bird (ed.), Liverpool, 1994 și, mai ales, Pierre Dufraigne (ed.), Paris, 1975. În cele mai multe cazuri am observat că opiniile ultimului sunt dezvoltate original în ediția românească, fără, însă, a trece nefiltrate și, de multe ori, revizuite.

Revenind la conținutul lucrării lui Aurelius Victor, oficial nu se cunosc sursele utilizate de către autor, în ciuda faptului că el însuși afirmă că a citit multe. Modelul comun, propus de Enmann încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, pentru o serie de lucrări din secolul

al IV-lea, inclusiv aceasta, respectiv o lucrare denumită convențional *Kaisergeschichte*, unde ar fi fost prezentate o serie de biografii ale împăraților de la Augustus la Dioclețian, este o ipoteză puțin credibilă, așa cum reiese din comentariul făcut de editorul acestei ediții. Cert este că, pe alocuri, apar informații și idei preluate de la Sallustius, Pliniu cel Bătrân, Suetonius, Tacitus și din alte scrieri filosofice.

Opera lui Aurelius Victor nu este doar o simplă succesiune de biografii, unde faptele împăraților ar fi prezentate imparțial și obiectiv. Se remarcă un ton moralizator, o aplecare către reflecție și filosofie, semn al inspirației din Sallustius sau Tacitus. Editorul sesizează la autorul antic un spirit „cârcotaș și gomos”, pentru că face referire doar la acele episoade din viețile împăraților prin care se poate stigmatiza orice viciu sau, dimpotrivă, se pot pune în evidență calități pe care alți autori nu le-au sesizat din lipsa informației, sau, pur și simplu, din reavoință. Am adăuga noi că acest spirit nu este neapărat caracteristic persoanei autorului, ci stilului epocii. Compilația presupunea selecție. Selecția impunea evidențierea aspectelor de interes și anume caracterul celui vizat, cu defectele și părțile sale pozitive. Faptul că nu este o lucrare oficială, ca de pildă *Breviarium*-ul lui Eutropius, conferă această libertate autorului african. Așadar, din punctul de vedere al informației în sens strict, opera sa suferă tocmai pentru că se concentrează către conduitele scandaloase și conjuncturile tensionate. În plus, comite destule greșeli, unele de substanță, și amintim aici doar atribuirea *Constitutio Antoniniana* lui Marcus Aurelius, când se știe că promulgarea acestui important edict a avut loc, indubitabil, în timpul lui Caracalla, la câteva zeci de ani de împăratul filosof.

Îmbinarea constructivă a ideilor preluate din sursele sale este foarte bine reliefată de transpunerea continuității istoriei pe etape, de inspirație sallustiană (cu creșterea, apariția momentului de criză și apoi decăderea) alăturată ideii ciclicității de origine taciteică. Editorul ediției de față, având ca model analiza lui Dufraigne, identifică șase cicluri de evoluție a Imperiului Roman care ar putea reieși din opera lui Aurelius Victor. Pentru fiecare dintre ele se fac analize detaliate ale etapelor parcurse, ale împăraților care au adus Imperiul pe culmile prosperității sau, dimpotrivă, în pragul colapsului. Cu favoriți și antipatii, cu revoltă și resemnare, Aurelius Victor delimitează binele de rău din personalitatea fiecărui împărat, cântărind cu un etalon care nu este de fiecare dată același, consecințele acțiunii lor pentru evoluția Imperiului. Aspectul elevat al discursului, pesimismul accentuat întâlnit în multe dintre aprecierile sale, ca și expunerea retorică sunt câteva dintre trăsăturile ce sunt bine puse în evidență.

Realizând o statistică a lexemelor utilizate pe parcursul operei, îngrijitorul ediției de față încearcă să surprindă caracteristicile unei epoci întregi. Nu știm în ce măsură poate fi considerată relevantă în acest sens opera unui abreviator care are numeroase surse de inspirație anterioare și un stil impregnat de influențe, dar ni se pare

absolut meritorie surprinderea ideii că valorile care au dominat morala politică a Antichității târzii s-au schimbat fundamental, fapt care reiese și din izvorul de față.

Alocarea unui subcapitol special, în studiul introductiv, importanței informației lui Aurelius Victor pentru regiunea Dunării de Jos este absolut normală, iar comentariile făcute, care puteau fi și mai consistente, sunt clare și menite să rectifice anumite erori constatate. Sunt puse în discuție probleme spinoase din istoriografia noastră, precum istoria militară a provinciei Moesiei Inferior în secolul I p. Chr., războaiele daco-romane din timpul lui Domitian, determinarea lui Traian în încercarea de cucerire a Daciei, momentul părăsirii provinciei nord-dunărene. Sunt confirmate sau corectate, conform ultimelor cercetări, informațiile provenite de la scriitorul antic.

Cât privește aprecierea operei în epocă, se constată că nu s-a bucurat de același prestigiu și de o răspândire egală cu *Breviarium*-ul lui Eutropius, cu care a fost aproape contemporan, spre exemplu, și a dispărut destul de repede din circulație, încă de la începutul secolului al V-lea.

În locul titlului *Liber de Caesaribus*, folosit constant, dar absolut convențional din secolul al XIX-lea, i s-a potrivit mult mai bine *Aurelii Victoris historiae abbreviatae ab Augusto Octaviano ad consulatum decimum Constantii Augusti et Iuliani Caesaris tertium*, care s-ar apropia cel mai mult, cel puțin în urma numeroaselor comentarii făcute în această ediție, de titlul autentic. Profilul lucrării lui Aurelius Victor oferă posibilitatea editorului de a efectua o introspecție exhaustivă a epocii. Pe lângă valoarea izvorului în sine, lucrarea care face obiectul acestei prezentări radiografiază, bineînțeles la o scară rezonabilă, întregul organism reprezentat de Imperiul Roman. Nu dorim neapărat să-l contrazicem pe Michel Festy care spunea că „*Liber de Caesaribus* reprezintă mai degrabă o istorie a împăraților decât o istorie a Imperiului”, dar densitatea notelor și a comentariilor pe marginea termenilor, a evenimentelor, destul de vag menționate de izvor, a personajelor asociate oricărei etape din evoluția Imperiului, ca să nu mai spunem de fiecare împărat căruia i se face o atență prezentare, fac să rezulte, în fapt, o *Istorie a Imperiului*. Cele peste 900 de note confirmă, dacă mai era nevoie, o bună familiarizare cu terminologia epocii, un spirit critic recunoscut de altfel la domnul prof. Zugravu, dar și o foarte bună cunoaștere a fenomenului istoric roman, din toate punctele de vedere.

Este inutil să insistăm asupra meticulozității cu care sunt evaluate și discutate aspecte sensibile care stârnesc interesul istoriografic. Este recunoscută acribia profesorului Zugravu în aceste situații. Nu cade în capcanele întinse de o astfel de lucrare, care evocă evenimente dintr-o epocă în care partizanatul politic este predominant, și nici nu se complăce în a face aprecieri prea îndrăznețe, dar nefundamentate suficient.

Un apendice cu *Augusti, Caesares și tyranni* menționați în *Liber de Caesaribus*, o secțiune cu *hapax-uri* istorice ca și un indice de nume și locuri, care poate

că ar fi trebuit să fie mai complex, sunt instrumente utile pentru o lucrare științifică respectabilă. Dacă se contabilizează și stilul clar al traducerii, dar și bibliografia utilizată, de ultimă generație și foarte amplă, avem toate

ingredientele unei lucrări care va stârni, cu siguranță, interesului mediului științific românesc.

DAN APARASCHIVEI

Varia Castrensia. Haltern, Oberaden, Anreppen, mit Beiträgen von KATRIN ROTH-RUBI, BERNHARD RUDNICK, GERWULF SCHNEIDER, CHRISTIAN ELINGHAUS, BETTINA TREMMEL, MARTIN MÜLLER (Bodenaltertümer Westfalens 42), Verlag Philipp von Zabern, Mainz, 2006.

Der in der Reihe der Berichte des Westfälischen Museums für Archäologie erschienene Band versammelt Arbeiten verschiedener Autoren, die sich mit neuen Funden aus den rechtsrheinischen Römerlagern Haltern, Oberaden und Anreppen beschäftigen. Die ersten drei Beiträge von Roth-Rubi, Rudnick und Schneider widmen sich den in Haltern und Oberaden in den letzten Dekaden gefundenen gestempelten Sigillaten, sowie deren chemischer Analyse. Eine umfassende Studie von Chr. Ellinghaus über „Die Bilderwelt römischer Legionäre“ widmet sich anhand der Darstellungen auf den Sigillaten und anderen Bildträgern aus den genannten Lagern der Sozialgeschichte der römischen Soldaten, die in augusteischer Zeit in den rechtsrheinischen Lagern stationiert waren. B. Tremmel hat sich in ihrem Beitrag die Glasgefäße und Glasperlen vorgenommen, die in den drei Lagern an der Lippe bei den umfangreichen Grabungen der letzten Jahrzehnte gefunden wurden. Abschließend bearbeitet M. Müller in zwei Beiträgen einen Helmfund und Buntmetallgefäße aus Oberaden.

Die Römerlager in Westfalen, allen voran das Paradebeispiel Haltern, sind im Laufe der Jahre in vorbildlicher Weise erforscht worden, und eine ganze Reihe ausgezeichnete Publikationen des Westfälischen Museums für Archäologie zeugen vom hohen Niveau der westdeutschen Denkmalpflege und der provinziälromischen Archäologie in Westfalen. Das neue Museum in Herne (2003 eröffnet), das nach neuesten Gesichtspunkten der Museumspädagogik gestaltet worden ist (u.a. gibt es dort ein ganz ausgezeichnetes, für die Besucher nachgestelltes Forscherlabor), bietet auch der breiten Öffentlichkeit einen hervorragenden Einblick in die Arbeit der dortigen Archäologen und präsentiert auch die Funde aus der Römerzeit. Vor diesem institutionellen Hintergrund müssen die detaillierten Studien des vorliegenden Bandes betrachtet werden. Alle Beiträge zeichnen sich durch außerordentliche Gewissenhaftigkeit bei Tabellen, Karten und Tafeln aus. Besonders der umfassende Beitrag über die gestempelte TS-Ware aus Haltern von Rudnick, der mit detaillierten Diagrammen und Tabellen die Herkunftsorte der Sigillaten dokumentiert, ist eine wichtige Ergänzung zu von Schnurbein¹, da mit dieser Arbeit auch die Fundstücke von 1979–2000 zugänglich sind. Die von B. Tremmel präsentierte Arbeit über Glasgefäße und Glasperlen aus den augusteischen Lippelagern versammelt bereits publizierte Funde aus Haltern und Oberaden, präsentiert aber in Erstpublikation die Glasfunde aus dem

Lager Anreppen, das zwischen 1988 und 2004 systematisch durch großflächige Ausgrabungen erforscht worden ist. Diese Arbeit ist besonders wegen der eng datierten Fundkomplexe aus den Römerlagern im lippischen Raum bedeutend, denn gerade im Bereich der römischen Gläser sind die Befunde für die provinziälromische Chronologie wichtig, und zurecht verweist die Autorin darauf, dass mit ihrer Studie „einer der bedeutendsten Glaskomplexe der frühen Kaiserzeit erschlossen“ wird. Am Ende des Bandes publiziert M. Müller Fragmente eines Helms (Typ Weisenau) und zwei neue Bronzegefäße aus Oberaden, die zusammen mit früheren Funden als Gesamtüberblick des Formenspektrums römischer Bronzegefäße aus Oberaden gelten können. Weit über die Beschreibung des Fundmaterials hinaus geht die Studie von Chr. Ellinghaus, der anhand der in den lippischen Römerlagern gefundenen Bildträgern (meist Sigillaten, Ton- und Bronze) sowie anhand von Vergleichsmaterial aus anderen Gebieten des Reichs (bes. nat. aus Pompeji) eine umfassende Sozialgeschichte des römischen Soldaten vorlegt. Diese umfangreiche, eher althistorische Arbeit setzt den Soldaten der Legionen des Augustus in ein buntes Epochenbild ein, das das Alltagsleben der *gregarii* zwischen Kampf, Religion, Männlichkeitsritual und Bordell verortet. Gestützt auf eine Vielzahl von literarischen Quellen und fundiert durch die einschlägige Literatur der letzten Jahrzehnte entsteht anhand der von den Legionären präferierten Darstellungen auf den Bildträgern des Alltags eine anschauliche Lebenswelt des Lagers. Spezieller wird Ellinghaus gegen Schluss seiner Studie, wenn er versucht, den Typus des Legionärs in Westfalen anhand der lokalen Funde kulturgeschichtlich genauer zu beschreiben. Natürlich gehen hier die Erkenntnisse nicht über das vorher Gesagte hinaus, weil allein mit dem beschränkten Fundmaterial operiert werden muss. Nach dem Befund von Ellinghaus war der in Westfalen stationierte Legionär eher genügsam, was Formenvielfalt und Reichtum an Bildthemen angeht. Verglichen mit den luxuriöseren und variantenreicheren Gefäßen aus dem Rheinland fühlt sich der Autor versucht, die von den „westfälischen“ Legionären verwendete Ware, bei der kaum erzählende Bilder zu finden sind (nur ein Beleg, eine Darstellung des Hercules-Omphale-Mythos), als Ausdruck einer Proletarisierung der römischen Armee zu werten. Wenn dies vielleicht auch etwas überinterpretiert erscheint, ist diese Studie sicher eine der anregendsten im vorliegenden Band.

¹ S. von Schnurbein, *Die unverzierte Terra Sigillata aus Haltern*, BAW 19 (Münster 1982).

ALEXANDER RUBEL

C. PREDA, E. PETAC, *Les monnaies d'or de la Bibliothèque de l'Académie Roumaine, I. Monnaies grecques et romaines*, Moneta, Wetteren, 2006, 168 p. (cu 23 pl.)

Apărută în anul 2006 în colecția Moneta, lucrarea *Les monnaies d'or de la Bibliothèque de l'Académie Roumaine, I. Monnaies grecques et romaines* scrisă de doi cunoscuți și consacrați numismați, regretatul C. Preda și E. Petac, constituie o nouă apariție binevenită în peisajul publicațiilor numismatice. Ea se adaugă, de altfel, altor publicații din acest domeniu apărute deja în aceeași colecție, respectiv cele din 2003, 2004, 2005, 2006 și 2008 (Delia Moisil, Georges Depeyrot, *Les trésors des deniers antérieurs à Trajan en Roumanie*, 2003; Georges Depeyrot, Delia Moisil, *Le trésor de Frâncești (Roumanie), les débuts de la crise du denier*, 2004; Gh. Poenaru Bordea, Radu Ocheșeanu, Alexandru Popeea, *Monnaies byzantines du Musée de Constanța*, 2004; E. Petac, *La collection M. C. Sutz – Bibliothèque de l'Académie Roumaine, I. Istros, Kallatis, Tomis*, 2005; Gabriel Talmațchi, *Les monnaies autonomes d'Istros, Callatis et Tomis*, 2006; Georges Depeyrot, Delia Moisil, *Les trésors de deniers de Trajan à Balbin en Roumanie*, 2008). Așa cum susțin și autorii săi, lucrarea menționată prezintă un număr important de monede (691 piese) intrate în colecția Cabinetului Numismatic al Academiei Române de-a lungul timpului.

O parte din aceste exemplare provin din achiziții și donații realizate după primul război mondial de către Cabinetul Numismatic al Academiei Române, iar o alta este rezultatul unei alte donații, făcute în 1953 Academiei Române de către Ministerul de Finanțe și care de fapt reprezintă o colecție de monede provenite din vechiul muzeu al Băncii Naționale a României. Cele 691 de exemplare prezentate în studiul deja menționat se împart în două categorii: a) piesele 1–290 sunt emisiuni grecești (55 piese) și macedonene (235 monede); b) piesele 291–691, respectiv 401 exemplare, sunt monede romane republicane (4 piese) și imperiale (397 monede, datate cronologic după cum urmează: 162 piese în secolele I–III p. Chr., restul de 235 în secolele IV–VI p. Chr.). Cei doi autori țin însă să precizeze, lucru deloc de neglijat, că o parte din exemplare, mai exact cele de tipul Filip II, Alexandru cel Mare și Lysimach, este posibil să provină din depozitul descoperit la Mărășești în 1909, care a fost deja publicat (Gh. Poenaru Bordea, *Le trésor de Mărășești. Les statères en or des cités de Pont Gauche et le problème des relations avec le monde grec et les populations locales aux IVe–Ier*

siècles av. n. è., în *Dacia*, N.S. 18, 1974, p.103–125). Această mențiune este mai mult decât necesară întrucât nici unul din exemplarele înșiruite în catalogul descoperirilor monetare nu are locul de proveniență precizat.

De fapt, lucrarea *Les monnaies d'or de la Bibliothèque de l'Académie Roumaine, I. Monnaies grecques et romaines*, este structurată în două părți importante: a) prima reprezintă o clasificare generală a monedelor aflate în colecție (290 piese grecești și 401 romane republicane și imperiale), cu unele comentarii determinate de elementele de noutate pe care le conțin unele piese care au atras atenția autorilor; b) a doua cuprinde catalogul de monede (691 exemplare); trebuie menționat că la baza întocmirii catalogului au stat criteriile de natură geografică și cronologică. Mai adăugăm, la cele legate de structura conținutului, existența unui indice în care sunt prezentate diferite tipuri monetare grecești și romane; atelierele monetare unde au fost realizate o parte din aceste emisiuni; unele tezaure și descoperiri monetare izolate; falsurile identificate în colecție etc. Cele două părți ale studiului sunt separate de o listă bogată a abrevierilor, iar trimiterile bibliografice includ studii mai vechi, dar și recente, toate însă extrem de utile în înțelegerea fenomenului numismatic dezvoltat în regiunile de răsărit ale Europei. Nu trebuie omise cele 23 de planșe de bună calitate care redau cele 691 de piese aflate în colecția deja precizată.

În concluzie, considerăm, pe bună dreptate, așa cum susțin și autorii lucrării, că importanța publicării și analizei colecțiilor de monede din regiunea est-europeană, pentru o mai bună cunoaștere a activității monetare a Imperiului Roman în zona orientală a stăpânirii acestuia, este nu numai evidentă, dar și necesară. Iată de ce studiul *Les monnaies d'or de la Bibliothèque de l'Académie Roumaine, I. Monnaies grecques et romaines* reprezintă, din acest punct de vedere, un pas important pe drumul înțelegerii fenomenului numismatic din zona est-europeană.

TIBERIUS D. PĂRPAUȚĂ

MUGUR ANDRONIC, *Poiana – o așezare din secolele VIII–IX d.Hr.* Editura Istros – Suceava 2005 (supliment VIII anuar *Suceava*), 73 p.

Lucrarea se constituie ca o monografie de sit arheologic, necesară și utilă cercetării, structurată pe opt capitole, acoperind ca întindere 73 de pagini de text și 41 planșe (hărți, planuri generale ale așezării, planuri și profile de locuințe, material arheologic).

I. *Introducere* – situl a fost depistat în anul 1997 (dr. M. Andronic), efectuându-se cercetări în anii 1998, 2000 și 2001 (55 secțiuni). Pentru perioada de sfârșit a

primului mileniu creștin din România și Republica Moldova cel puțin așezarea de la Poiana-Zvoriștea, cu o suprafață de cca 1 ha și mai ales prin numărul complexelor de locuire cercetate, este cea mai mare așezare descoperită până în prezent.

II. *Cadrul geografic al așezării* – amplasare în Valea Siretului (zona estică a Podișului Sucevei), precum și

condițiile bune de climă, care au permis un habitat uman în zonă, din preistorie până în prezent.

III. *Repere ale evoluției umane în microzonă; etapele de locuire la Poiana; Stratigrafia și metoda de săpătură* – se precizează succesiunea cronologică a locuirilor în zonă. Mai important – situl Sântana de Mureș - Cerneahov din apropiere de Poiana- Zvoriștea și o locuire de secol VI–VII. Ipoteză – așezarea din punctul „La Comoară” deja menționată (secolele VI–VII), și-a putut muta ulterior vatra la Poiana. În ce privește habitatul în secolele VIII–IX, s-au stabilit două etape: prima cu 19 locuințe + 3 incerte, a doua cu 13 locuințe + 4 incerte și un presupus atelier meșteșugăresc. Fiecare etapă a putut dura câteva decenii. Posibilitatea dispunerii habitatului în mici cuiburi trimite la organizarea de obște a locuitorilor așezării.

IV. *Descrierea locuințelor și a celorlalte anexe gospodărești* – s-au descoperit 44 de locuințe. Sunt construcții succesive de locuințe, edificate într-un interval cronologic scurt, practic un singur nivel de locuire, cu o cultură materială unitară (adăposturi sezoniere, locuințe de suprafață, locuințe adâncite parțial în pământ, bordeie). Majoritare sunt locuințele de suprafață și cele adâncite parțial în pământ (între 60/65 – 85/90 cm adâncime). Locuințele au forme rectangulare, orientate în funcție de direcția de penetrare a vânturilor reci și a precipitațiilor. Se pune accent pe descrierea vetrelor de foc și a cuptoarelor, mai bine păstrate în etapa a doua. Vetrele au fost circulare sau ovale, cu diametrul de până la un metru, fiind amenajate direct pe sol sau pe un pat de lespezi, având și o grădina, tot din pietre, pentru îngrădirea focului și jarului. Erau plasate în direcția opusă intrării în locuință, cele mai frecvente poziționări vizând nordul. În ceea ce privește anexele, de remarcat atelierul meșteșugăresc, instalațiile de foc exterioare și 11 gropi menajere, excavate, după părerea cercetătorului, pentru extragerea lutului necesar construirii pereților locuințelor.

V. *Descrierea materialului arheologic* – comunitatea trăitoare la Poiana-Zvoriștea și-a stabilit așezarea în plin codru, într-un loc deșelent antropic. Viața sa economică se baza pe o agricultură primitivă de caracter extensiv, pe creșterea animalelor domestice și, într-o oarecare măsură, pe vânarea animalelor sălbatice. Mai puțin documentată, se poate presupune practicarea meșteșugurilor pentru acoperirea nevoilor comunității. Faptul este confirmat și de relativa sărăcie a obiectelor de inventar, din fier (o seceră, o coasă, cinci lame de cuțit, o ancorită folosită la fixarea toartelor la gălețile de lemn), *obiecte din os* – mai multe împungătoare și un otic sau unealtă pentru tăbăcirea pieilor, un lustruitor („răzuitor”), patine, un pandantiv; *obiecte din piatră* reprezentate de rășnițe și cute și *obiecte din lut ars*. În această categorie, alături de câteva piese mărunte, des întâlnite și în alte situri (fusaiole, discuri de lut), predominantă este ceramica, aproape exclusiv lucrată cu mâna. Cea mai răspândită formă de vas este oala-borcan, derivând direct din ceramica secolelor anterioare, cinci tipuri de oale, din care două se pot lega de etnicul slav. Paharele sunt foarte rare în ceramica epocii, imitând prin formă oalele. În schimb, foarte întrebuințate sunt tăvițele, considerate tipic slave de către arheologii ruși și ucraineni, dar care, după opinia

autorului, au apărut odată cu apariția și răspândirea cuptorului din pietre, nefiind deci caracteristice doar unei etnii. Mai puțin utilizate în gospodărie au fost castroanele. Prin decor, ceramica lucrată cu mâna continuă tradiția secolului al VII-lea: alveole, creștături sau mici gropițe pe buza vasului. Mai rar, pe corpul vaselor s-au trasat linii imitând decorul în val. O oală cu brâul scos mult în relief trimite spre ceramica slavă din bazinul superior al Niprului, cu analogii mai timpurii la Suceava-Șipot.

Ceramica modelată cu roata reprezintă forme evoluat ale ceramicii lucrate cu mâna, ce vor deveni caracteristice secolelor următoare (X–XII). Se preferă decorul prin incizarea de linii ondulate sau orizontale, pornind de sub gâtul vasului și continuând cu alternanța registrelor de linii orizontale cu cele în val. Excepții: un caz de linii dispuse oblic pe corpul vaselor (tip *Dridu*) și un fragment ceramic executat la roată lentă și decorat prin presare cu succesiuni de cruci dispuse orizontal.

VI. *Studiul materialului arheozoologic* – materialul osos fragmentar recuperat din așezare aparține în proporție de 95,7% mamiferelor domestice: *Bos taurus* (54,18%), *Sus scrofa domesticus*, *Ovis aries*, *Capra hircus*, *Equus caballus* și *Canis familiares*. S-au depistat patru specii de animale sălbatice: *Cervus elaphus*, *Sus scrofa ferrus*, *Canis vulpes* și *Ursus arctos*, la care se adaugă cochiliile de moluște (*Helix pomatia* și *Unio pictorum*). Studiul materialului osos permite considerații privind caracteristicile animalelor sacrificate și a speciilor lor în epocă. Unele fragmente de oase au putut fi utilizate în diverse activități umane.

VII. *Considerații finale* reprezintă capitolul cel mai consistent al cărții. Așezarea de la Poiana se înscrie în rândul celor deschise, nefortificate, cu caracter sedentar-agricol. Ea era protejată natural de pădure și mlaștină, dar și de un posibil gard din nuiele împletite, menit să ofere protecție îndeosebi împotriva animalelor sălbatice. Ocupațiile de bază ale locuitorilor erau agricultura și creșterea vitelor, dar existau și preocupări de natură meșteșugărească, sau comune, casnice, izolarea zonei impunând ca locuitorii să-și producă totul singuri. În ce privește sistematizarea așezării, nu s-a surprins dispunerea locuințelor în șiruri, în schimb există posibilitatea aranjării lor în „cuiburi”. De asemenea, a existat un spațiu central, nefolosit în scopuri constructive. Sunt posibile indicii de existență a unor obiceiuri păgâne (amuleta din vârf de corn), iar fragmentul ceramic decorat cu ornamente cruciforme permite presupunerea existenței unor practici de cult deja creștine. Datarea așezării este realizată în funcție de ceramica modelată cu roata în mod cert în secolul IX, posibil la cumpăna dintre secolele VIII–IX, deci secolele VIII–IX.

De remarcat faptul că cercetătorul, pe tot parcursul monografiei, stabilește analogii de habitat (organizarea și sistematizarea așezării, tipuri de locuință, inventare, etc.), atât în spațiul învecinat (Moldova, Basarabia, Bucovina, regiunea Cernăuți) cât și în zone mai îndepărtate, cum sunt așezările perioadei din Transilvania și Banat.

VIII. *Ilustrații* – capitol constând din 41 planșe. Importantă harta (pl. 1) reprezentând teritoriul de la N–E de Carpați în secolele VIII–X.

Autorul își asumă dificila sarcină de a efectua atribuirea culturale și etnice, pe baza ceramicii descoperite în numeroasele așezări de pe teritoriul Moldovei, Basarabiei și Bucovinei. Se evidențiază trei aspecte fundamentale. Astfel:

a) Marea migrație slavă a avut repercusiuni deosebit de mari asupra zonei de nord a Moldovei, cât și asupra celei de pe Nistrul de Mijloc, în general ...”după încheierea acestei migrații masive, se constată persistența clară a unor elemente de natură ceramică, deloc neglijabile, provenind din fondul cultural anterior aparținând complexului Sântana de Mureș-Cerneahov [...] Personal [...] am optat pentru ideea existenței în zona de nord a Bucovinei istorice, după primele momente de coabitare dintre autohtoni și slavi, a unei noi populații sedentare slavodacice, moștenind atât sângele cât și cultura celor două componente, populație deosebită cât de cât de slavii migratori sau de urmașii acestora, locuind în Galiția, Podolia sau, mai spre nord, în patria lor de origine” (pag. 65).

b) Stabilirea cu exactitate a limitei nordice de răspândire (sau chiar penetrare) a culturii protoromânești Dridu ...”Există diferențe sesizabile între jumătatea sudică și cea nordică a teritoriului dintre Carpați și Prut, ca și în cazul Basarabiei ...ceramica de tip *Dridu*, așa cum se găsește ea în Câmpia Munteană, nu există cu certitudine în nordul Moldovei...” (pag. 66–67).

c) Purtătorii culturii Luka-Rajkoveckaja sunt de diverse origini etnice, îndeosebi în zonele marginase ale arealului lor de răspândire (pag. 67). Referitor la ceramica lucrată la roată a acestei culturi, considerată de către arheologii ruși și ucraineni de tip „vechi rusesc”, ea nu apare în zona Prutului Superior înainte de secolul X. Mai mult, „însăși pătrunderea în mari spații geografice a noii tehnici la roată, a adus cu sine, simultan, la diferite etnii, *aceleași modalități firești de ornamentare* (subl. autorului)... în arheologia secolelor de după Hristos, cel mai adesea, ceramica nu mai poate reflecta în chip fidel etnicul...” (p. 68).

Deși de dimensiuni relativ modeste, monografia la care ne referim, a doua monografie de așezare a perioadei publicată pentru Bucovina (după Botoșana), conține în esență toate elementele unei temeinice investigații științifice: analiza se bazează pe cercetările proprii ale autorului, așezarea fiind, prin numărul de locuințe săpate, cea mai mare din întreg spațiul geografic dintre Cehia și Republica Moldova. Se conturează astfel un habitat complex, al unei comunități de agricultori și crescători de animale, cu un nivel relativ dezvoltat de viață economică. Descoperirile sugerează, de asemenea, elemente de viață socială și spirituală (mai puțin). O bibliografie minimală, dar esențială, permite datarea (pe baza analogiilor inventarelor) și integrarea acestui sit în rândul altor descoperiri contemporane din zona dintre Prut și Nistru, respectiv în rândul așezărilor deschise, nefortificate, cu un evident caracter sedentar și agricol. Trimiterile la descoperiri similare din zone mai îndepărtate (Transilvania, Banat) permite surprinderea unor identități generale ale habitatului perioadei pentru un spațiu mult mai vast, românesc și european.

Cercetările arheologice din ultima jumătate de veac au dus la descoperirea a numeroase așezări de secolele VIII–IX, creșterea numărului lor constatându-se în toate zonele geografice și provinciile istorice ale spațiului

românesc. Este evident meritul cercetării istorice naționale, dar se reflectă și o realitate istorico-demografică, relativă acalmie politică care a permis o oarecare explozie demografică, cu o dezvoltare economică și socială corespunzătoare. Pentru români, este și momentul de început a organizării politice de tip feudal. De aceea apare firească preocuparea cercetătorilor pentru habitatul perioadei. Arheologul dr. Mugur Andronic reia și integrează așezarea de la Poiana în cadrul mai larg al tezei sale de doctorat, publicată într-un consistent volum – premiat de Academia Română – care merită în viitor o abordare mai amplă (M. Andronic, *Teritoriul nord-est carpatic în a doua jumătate a primului mileniu creștin*, Suceava 2005, cap.V, Evoluția vieții materiale și spirituale în secolele VIII–IX, p. 230–363), de această dată cu o amplă bibliografie pentru teritoriul dintre Carpați și Nistru. Pentru spațiul transilvănean și bănățean, mai temeinic cunoscut de către noi, se constituie drept repere bibliografice studiile și volumele lui I. Stanciu, (*Despre ceramica medievală timpurie de uz comun, lucrată la roată rapidă, din așezările de pe teritoriul României (secolele VIII–X)*, în *Arh.Mediev.*, Reșița, 2000, III, p.127–191; C. Cosma, *Vestul și Nord-vestul României în secolele VIII–X d.Hr.*, Cluj-Napoca, 2002; C. Cosma, Al. Gudea, *Habitat und Gesellschaft im Westen und Nordwesten Rumanien in den 8–10 Jahrhunderten n. Chr.*, Cluj-Napoca; Fl.Sfrengeu, *Nord-vestul României în secolele VIII–XII*, (teză de doctorat), Oradea, 2007; A. Bejan, *Banatul în secolele IV–XII*, Timișoara, 1995; D. Țeicu, *Banatul Montan în Evul Mediu*, Reșița, 1998 (partea de feudalism timpuriu); M. Mare, *Banatul în secolele IV–IX*, Timișoara, 2004. În lumina acestor cercetări, habitatul epocii reflectă comunitățile locale, evoluând pe aceeași vatră din așezări mai vechi, sau roind pe un perimetru relativ restrâns tot din așezări mai vechi, ori, în sfârșit, constând din așezări noi, edificate în zone nelocuite până atunci, având în spațiul de existență, ca urmare a evoluției sociale fortificații sau așezări fortificate, coabitând cu migratorii și asimilându-i, demarând pe drumul organizării politice românești de tip feudal.

În ce privește aspectul observațiilor critice, avem doar două, cu caracter de rezervă personală:

a) presupusul cuptor de olar din atelierul meșteșugăresc nu ni se pare, după planșe și profil, a avea această destinație;

b) considerăm că, atunci când elaborăm concepte, trebuie să acordăm deosebită atenție implicațiilor ulterioare, inclusiv politice, pe care aceste concepte le pot crea. Mă întreb în ce măsură termenul, conceptul de „populație slavo-dacică” ar putea sluji drept justificare istorică pentru diferențierea contemporană nefirească dintre poporul român și cel „moldovenesc”.

În concluzie, apreciem superlativ efortul științific depus de dr. Mugur Andronic concretizat în monografia arheologică *Poiana – o așezare din secolele VIII–IX d.Chr.* și considerăm această carte drept un instrument de lucru util cercetătorului perioadei (arheolog și istoric).

ADRIAN BEJAN

GHEORGHE POSTICĂ, *Civilizația medievală timpurie din spațiul pruto-nistrean (secolele V–XIII)* (seria Bibliotheca Archaeologica Moldaviae, VII), București, 2007, 487 pag.

Cercetările arheologice întreprinse pe scară largă timp de peste o jumătate de secol în regiunile carpatodunărene, referitoare la cunoașterea perioadei marilor migrații (secolele IV–XIII d. Hr.), au scos la iveală numeroase și valoroase vestigii pe baza cărora au putut fi elucidate variate și interesante aspecte din evoluția societății locale. În lipsa sau raritatea evidentă a informațiilor transmise de izvoarele scrise cu privire la perioada de timp menționată, investigațiile arheologice au fost și au rămas în continuare principala sursă care poate oferi datele necesare studierii realităților din vremea derulării procesului de etnogeneză românească și implicit a multiplelor și profundelor prefaceri pe care societatea autohtonă le-a înregistrat în drumul ei către evul mediu.

În ansamblul investigațiilor arheologice întreprinse de-a lungul anilor, un loc aparte prin rezultatele obținute îl ocupă neîndoiește cele efectuate în regiunile carpatonistrene, areal geografic cu o importanță majoră în desfășurarea evenimentelor petrecute în mileniul marilor migrații.

O bună parte din rezultatele acumulate prin intermediul amplelor cercetări arheologice au fost constant valorificate prin temeinice monografii, sinteze, studii sau repertorii, contribuind fiecare dintre ele la o mai bună înțelegere a evoluției societății locale, prin precizarea limitelor cronologice și atribuirii etnografice și culturale ale vestigiilor descoperite. Între aceste vestigii, alături de cele scoase la iveală în ținuturile dintre Carpați și Prut, trebuie incluse și cele atestate în regiunea de nord a Bucovinei, dar și cele din arealul cuprins între cursurile mijlocii și inferioare ale Prutului și Nistrului.

Cercetările arheologice din Bucovina și regiunile pruto-nistrene întreprinse timp de peste o jumătate de secol în numeroase obiective datând din perioada marilor migrații au produs și ele de-a lungul anilor rezultate de o deosebită importanță. Multe din aceste rezultate au fost exemplar valorificate prin monografii, studii, rapoarte de săpături sau repertorii contribuind într-o anumită măsură la o mai corectă cunoaștere a realităților din spațiul carpatonistrean, în pofida faptului că unele din descoperirile de aici au fost diferit atribuite cronologic și cultural și, în unele cazuri, puse exclusiv pe seama populației alogene, cu deosebire a celei slave. De aceea, încercările din ultimii ani mai ales, multe încununat de succes, de a pune ordine în ansamblul vestigiilor descoperite (prin corecte atribuirii etno-culturale și cronologice), au putut oferi posibilități sporite de a reconstitui incomparabil mai bine decât în urmă cu câteva decenii, o parte din realitățile unui timp și spațiu definitorii pentru înțelegerea unor importante procese istorice.

O valoroasă contribuție în acest sens este recenta sinteză elaborată de arheologul din Republica Moldova, prof. dr. habil. Gheorghe Postică, intitulată *Civilizația medievală timpurie din spațiul pruto-nistrean (secolele*

V–XIII), apărută în anul 2007, sub egida editurii Academiei Române.

Lucrarea, cuprinzând 487 de pagini, este structurată în șapte capitole, precedate de un cuvânt înainte aparținând prof. univ. dr. Victor Spinei și de o introducere, urmate de o încheiere, bibliografie, tabele, diagrame, hărți, anexe și un cuprinzător rezumat în limba engleză. Lucrarea de sinteză elaborată de Gheorghe Postică, realizată inițial ca teză pentru obținerea titlului de doctor habilitat în științe istorice la Universitatea de Stat din Chișinău, ne înfățișează în capitole speciale o paletă extrem de largă și de o deosebită actualitate vizând aspecte de ordin istoriografic, social-economic, cultural și de viață spirituală puțin sau deloc cunoscute altă dată. Prezentarea lor este bazată pe o temeinică documentare, rod al cercetărilor arheologice efectuate de autor sau de alți specialiști din regiunile pruto-nistrene.

În introducerea lucrării autorul evidențiază actualitatea temei studiate în ansamblul cercetării perioadei marilor migrații din regiunile carpatodunăreno-ponice în general, scopul și obiectivele investigațiilor întreprinse, cadrul geografic și cronologic și metodologia utilizată.

Primul capitol al acestei sinteze este dedicat, în prima parte, prezentării surselor scrise medievale timpurii (bizantine, vechi rusești, maghiare, arabe) știrilor epigrafice, datelor arheologice și descoperirilor numismatice. O a doua parte a capitolului respectiv prezintă pe etape distincte (cu necesare accente critice), realizările și neîmplinirile arheologiei din Republica Moldova, dar și a aceleia din regiunile Bucovinei. Pentru a etala corect situația existentă în momentul de față sunt redată succint și contribuțiile cercetărilor arheologice din România, stăruindu-se asupra problematicii referitoare la continuitatea autohtonă, procesul de romanizare, conceptele mai vechi sau mai noi cu privire la etnogeneza românească etc. Pentru fiecare din aceste probleme autorul prezintă realitățile arheologice ale perioadei, interpretările diferențiate, judecățile de valoare corecte sau eronate, influențele politice etc., înfățișând astfel o necesară radiografiere a situației existente în spațiul geografic cercetat.

Capitolul al II-lea prezintă cadrul demografic privitor la populația autohtonă și alogenă. În acest sens, Gheorghe Postică etalează pe etape bine delimitate evoluția în spațiu a comunităților locale, rezultată din analiza descoperirilor arheologice cunoscute până în prezent, adăugând și informațiile transmise de puținele izvoare scrise ale vremii. Paralel, este prezentată și situația demografică a grupurilor de alogeni (huni, slavi, cutriguri, avari, bulgari, maghiari, uzi, pecenegi, cumani, tătari), precizându-le epoca invaziei fiecăruia, amploarea migrației și zonele pe care le afectează direct.

Un capitol interesant este cel de al III-lea, unde se discută interesanta problemă a habitatului diferitelor populații. Utilizând informațiile izvoarelor scrise, dar și datele oferite de cercetarea arheologică, se discută originea așezărilor medievale timpurii, precizându-se

etapele de populare și zonele cu o mare concentrare de obiective. În acest context, autorul a procedat bine discutând structura cronologică a așezărilor, reținând rezultatele analizelor privitoare la orizonturile cronologice sau ale analizei diacronice a siturilor, dar și repartiția lor pe zone geografice, clasificarea așezărilor (nefortificate, fortificate), dimensiunile și alte date topografice, trăsăturile structurii lor, tipurile de locuință etc. În același mod este prezentată și situația locuirii migratorilor. Pentru fiecare aspect al acestei largi problematice autorul a elaborat în finalul lucrării sugestive diagrame, tabele și hărți.

Diversele aspecte referitoare la viața economică din perioada marilor migrații sunt tratate de autor în capitolul al IV-lea, printr-o suită, bine structurată de subcapitole vizând agricultura, culturile cerealiere, pomicultura, grădinaritul și viticultura, uneltele agricole, creșterea animalelor, meșteșugurile și ocupațiile auxiliare. De asemenea, este prezentată activitatea comercială, importurile și circulația monetară (mai ales cea bizantină), urmărindu-se atent evoluția acestora pe etape cronologice distincte.

Un capitol cu o semnificație aparte este cel de al V-lea, dedicat spiritualității. Sunt trecute în revistă credințele creștine și păgâne, obiectele religioase, complexe de cult creștin și sanctuarele păgâne. O bună parte a acestui capitol se ocupă de necropole, morminte izolate și practicile funerare creștine sau păgâne, de obiectele vestimentare și de podoabă specifice epocii, precum și de vestigiile care dovedesc practicarea medicinei, scrisului, muzicii etc.

Un deosebit interes, și de o evidentă actualitate, îl prezintă și capitolul al VI-lea în care se tratează problemele organizării social politice și militare ale autohtonilor, insistându-se asupra trăsăturilor care caracterizează obștea sătească și uniunile de obști precum și organizarea militară a populației din spațiul carpatonistean.

În capitolul al VII-lea sunt discutate relațiile populației autohtone cu migratorii și statele vecine, insistându-se asupra dominației temporare a alogenilor și a relațiilor pe care localnicii le-au avut cu imperiul bizantin, țaratul bulgar și cnezatul Kievului, cu deosebire în perioada cuprinsă între sfârșitul mileniului I d. H. și în primele secole ale celui următor.

O scurtă încheiere, ca un corolar al capitolelor precedente, evidențiază din nou complexitatea civilizației medievale timpurii din spațiul carpatonistean, importanța cercetării evoluției societății locale, a trăsăturilor ei esențiale și a contactelor cu diferite grupuri de populații alogene, subliniindu-se totodată continuitatea staționară și mobilă a elementelor etno-demografice autohtone, dar și transformările social economice, etno-lingvistice și culturale care au avut loc aici și au făcut posibilă apariția structurilor specifice evului mediu.

O amplă bibliografie de specialitate, câteva zeci de tabele sinoptice, diagrame și hărți excelent întocmite, precum și un extins repertoriu al descoperirilor arheologice aparținând populației sedentare și migratoare completează firesc demonstrația prezentată în capitolele lucrării. Un extins rezumat în limba engleză adăugat lucrării facilitează în bună măsură specialiștilor cunoașterea principalelor informații și puncte de vedere formulate de autor.

Privită în ansamblu lucrarea elaborată de Gheorghe Postică poate fi considerată, în stadiul actual al cercetărilor,

un important punct de referință în studierea perioadei evului mediu timpuriu din regiunile carpatonistrene. Ea reprezintă neîndoiește o temeinică sinteză în care sunt înfățișate sistematic o paletă extrem de diversificată de aspecte de ordin social-economic, etno-cultural și politic vizând evoluția populației sedentare din această regiune, relațiile ei cu grupurile de migratori dar și cu civilizația regiunilor învecinate. Încercările de a clarifica unele din aceste aspecte, ca și concluziile formulate de autor se întemeiază pe un număr considerabil de vestigii cu o semnificație aparte prin diversitatea și valoarea lor cronologică și culturală.

Lucrarea oferă astfel specialiștilor din domeniu largi posibilități de a cunoaște incomparabil mai bine decât în trecut descoperirile arheologice din perioada marilor migrații într-un areal geografic important în ansamblul spațiului carpatonistean-pontic. Utilitatea valorificării corecte a vestigiilor din această epocă istorică este cu atât mai actuală cu cât, așa cum am mai amintit, de-a lungul mai multor decenii, unele din aceste descoperiri arheologice au fost incomplet prezentate și chiar incorect datate sau atribuite din punct de vedere etnic și cultural.

Considerăm totuși că această interesantă sinteză, care valorifică exemplar vestigiile evului mediu timpuriu din regiunile pruto-nistrene, ar fi putut fi completată în primul rând cu o ilustrație adecvată textului, judicios selectată din bogata zestre de descoperiri aparținând zonei menționate. Fără îndoială, o atare ilustrație credem că ar fi putut contribui la o mai bună precizare a descoperirilor, înlăturând eventual incertitudinea sau uneori prudența excesivă a unor încadrări cronologice și a atribuirilor etno-culturale. În același timp s-ar fi putut facilita directe și profitabile analogii îndeosebi cu descoperirile din restul spațiului carpatonistean-pontic din care fac parte și zonele dintre Prut și Nistru, întregind astfel coerent unitatea fizico-geografică, etno-lingvistică și culturală din această parte a sud-estului european. În legătură cu acest ultim aspect, esențial pentru înțelegerea evoluției societății autohtone și a relațiilor ei cu zonele învecinate, autorul ar fi trebuit să insiste mai mult asupra unor aspecte susceptibile de noi interpretări, precizări și chiar amendări, precum consecințele de ordin economic, social, etno-lingvistic și religios al influențelor și legăturilor multiple cu civilizația bizantină în menținerea romanității nord-dunărene, existența sau inexistența culturii materiale slave de tip Luka-Raikovetzkaia, preliminarele culturii vechi românești de tip Dridu în zona cercetată, natura, durata și consecințele relațiilor cu cnezatul de Kiev (de ce nu și cu cel din Halici ?) și altele care au fost tratate doar succint. Formulările prudente ale unor puncte de vedere în legătură cu aceste aspecte sau doar simpla lor enunțare, deși susținute prin trimeteri bibliografice, dar și unele acceptări *tale-quala* ale unor concluzii mai vechi ar fi necesitat o discuție mai largă. În acest context, nu ni se pare deloc acceptabilă, de exemplu, concluzia tranșantă a autorului, înserată în cadrul încheierii lucrării sale, potrivit căreia slavii și cultura lor materială ar fi însemnat un real progres pentru societatea autohtonă din spațiul pruto-nistean. Fără a

nega, desigur, prezența slavilor în general în regiunile de la nordul Dunării de Jos, trebuie totuși arătat cu hotărâre că invaziile acestor migratori au afectat considerabil și pentru multă vreme viața locuitorilor sedentari din zonele în care au pătruns în secolele VI–VII d. Hr. Consecințele acestor invazii au fost cu atât mai destabilizatoare pentru spațiul de la nordul Dunării de Jos, în general, cu cât, după cum se știe, neavând contacte directe cu civilizația romană târzie sau bizantină, cultura materială slavă, din vremea migrației lor și chiar din secolele următoare, a continuat să etalizeze un evident caracter arhaic, care nu putea fi în nici un caz un factor de progres pentru populația romană și veche românească, aflată de multă vreme și plenar în zona de puternică influență a civilizației bizantine.

Evident aceste câteva probleme discutabile, dar și altele asupra cărora nu stăruim acum și aici, arată că în

poftida rezultatelor obținute prin cercetările întreprinse privitoare la această perioadă istorică, aspectele de ordin social-economic, cultural sau etno-lingvistic sunt deosebit de complexe necesitând în continuare noi investigații, atente analize, reconstituiri și reformulări. Rezultatele obținute trebuiesc desigur valorificate corect și în ansamblul lor, în aceeași manieră exemplară tratate la fel ca în importanta lucrare elaborată de Gheorghe Postică, lucrare pe care o considerăm o temeinică realizare și o bine venită contribuție la mai buna cunoaștere a procesului de etnogeneză românească și a profundelor transformări pe care societatea locală din spațiul pruto-nistean le-a înregistrat de-a lungul secolelor prefigurând, în același mod ca și în restul spațiului carpato-dunăreanopontic, trăsăturile esențiale specifice evului mediu.

DAN GH. TEODOR

HOREA POP, ION BEJINARIU, SANDA BĂCUEȚ-CRIȘAN, DAN BĂCUEȚ-CRIȘAN, DANIEL SANA, ZSOLT CSÓK, *Șimleu Silvaniei. Monografie arheologică, I. Istoricul cercetărilor*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2006, 173 p.

Colectivul arheologilor de la Muzeul Județean Zalău a introdus în circuitul științific o lucrare monografică dedicată uneia dintre cele mai intens cercetate regiuni din nord-vestul Transilvaniei – Șimleu-Silvaniei. Volum cuprinde informații cu privire la istoricul cercetărilor asupra regiunii și date noi obținute din cercetările arheologice din ultimii ani în siturile arheologice preistorice, antice, post-romane și medievale.

Primul capitol este dedicat prezentării cadrului geografic (p. 11–14) extrem de propice locuirii, motiv pentru care densitatea descoperirilor arheologice este foarte mare. Situat într-o poziție geografică privilegiată Șimleu Silvaniei a făcut obiectul interesului *colecționarilor și pseudo-arheologilor* încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, pentru ca apoi să intre repede în atenția specialiștilor, așa cum ni se relatează în capitolul dedicat *Precursorilor: „arheologi” și colecționari* (p. 15–18).

Capitolul al treilea deschide seria prezentărilor în succesiune cronologică a cercetărilor arheologice dedicate descoperirilor neo/eneolitice (p. 19–30), din epoca bronzului și prima epocă a fierului (p. 31–66), din perioada dacică (p. 67–96), descoperirilor din epoca romană (p. 97–112), din perioada medievală timpurie (sec. VII–XIII) (p. 113–130) și din perioada medievală (p. 131–142).

Descoperirile aparținând evului mediu timpuriu suscită cele mai multe discuții, având în vedere importanța lor pentru istoria Transilvaniei. Autorul acestui capitol, D. Băcuet-Crișan, face o analiză a tuturor punctelor cu descoperiri databile în secolele VII–XIII, aducând și unele corecții la informațiile deja publicate. În acest sens este de menționată afirmația sa, conform căreia la Șimleu Silvaniei – *Nagy Pista* nu a fost descoperită ceramică lucrată la roata rapidă, așa cum a fost publicat anterior¹ (p. 126). Referitor la celelalte

obiective sondate arheologic ni se prezintă situația din punctul *str. A. Mureșan nr. 11*, unde a fost descoperită în urma unei cercetări de salvare o locuință cu instalație de foc, precum și cea referitoare la cercetările sistematice întreprinse de mai mulți ani în cele două fortificații *Observator* și *Cetate/Varhegy*. Autorul face o scurtă trecere în revistă a informațiilor publicate până în prezent, aducând unele corecturi în ceea ce privește lucrurile publicate până la acest moment² (p. 126–129, n. 60–67). Foarte interesantă ni se pare informația referitoare la datarea celor două fortificații – *Observator* și *Cetate/Varhegy* – prima fiind datată în secolul al X-lea, maxim începutul secolului al XI-lea și având o singură fază (p. 127)³, în timp ce a doua se datează cel mai timpuriu în secolul al XI-lea și a avut mai multe faze de construcție, dintre care cel puțin una din lemn și una din piatră (p. 127). Această opinie vine în contradicție cu cea exprimată de C. Cosma, ce consideră că cele două fortificații au fost contemporane⁴. Mai multe clarificări ne sunt promise după încheierea cercetărilor arheologice.

Capitolul al IX-lea – *Descoperirile medievale (sec. XI–XIV) în oglinda istoriografiei moderne* (p. 131–141) – datorat lui Csok Zsolt, aduce în discuție o problematică

² Sunt avute în vedere studiile lui C. Cosma, *Fortificații din secolele X–XI din vestul și nord-vestul României. Considerații privind stadiul actual al cercetărilor*, în *Acta Musei Porolissensis*, 23, 1, 2000, p. 453–498; idem, *Vestul și nord-vestul României*, p. 49, 232–233.

³ Încetarea funcționării acestei fortificații poate fi legată, în opinia lui D. Băcuet-Crișan, de incursiunea întreprinsă de Tuhutum și Horca, avându-se în vedere existența unui nivel de distrugere prin incendiere pus în evidență de cercetarea arheologică (p. 129). Totuși, considerăm că această ipoteză mai trebuia analizată și încercat de documentat cu materiale arheologice capabile să ofere o cronologie cât mai strânsă.

⁴ C. Cosma, *Fortificații din secolele X–XI...*, p. 476; idem, *Vestul și nord-vestul României...*, p. 233.

¹ C. Cosma, *Vestul și nord-vestul României în secolele VIII–X d. H.*, Cluj-Napoca, 2002, pl. 255/1.

oarecum legată de cea prezentată în capitolul anterior, dar pentru un palier cronologic ulterior, fiind vorba despre istoriografia cu privire la fortificațiile de la Șimleu Silvaniei în cursul secolelor XI–XIV. Foarte interesante ni se par informațiile legate de domeniile Crasnei și Șimleului Silvaniei prezentate din perspectiva studierii documentelor și completării acestor informații cu descoperirile arheologice efectuate până în prezent. Scurta incursiune în istoria formării comitatului Crasna este completată de un repertoriu al așezărilor pendinte de acest comitat începând cu secolul al XI-lea.

EMILIA PAVEL, *Studii de etnologie românească*, Princeps Edit, Iași, 2006, 500 p.

Cartea de etnologie a dobândit un nou interes și o nouă situație în sistemele de valori care domină viața intelectuală contemporană. Dovadă revenirea ei cu prestanță în editurile mari ale lumii, solicitarea ca model de umanitate în programele civice de reglementare a vieții sufletești, includerea în programele de învățământ academice. Toate arată semnul unei renașteri a ideii de cultură tradițională, indiferent din ce perspectivă am privi-o, istorică, psiho-sociologică, ontologică, axiologică sau comportamentistă. În anii romantismelor naționaliste care au cuprins benefic și ziditor toate popoarele Europei civilizate, într-un elan de înfrățire și de înțelegere, cartea de folclor, cum i se spunea pe vremuri, era chemată cu entuziasm să depună mărturie în legătură cu bogăția sufletească transpusă în cântec și imagine, de care dădea dovadă fiecare etnie, cu mic cu mare. Neamțul cel respectabil se fălea cu minunatele povești ale Fraților Grimm, culese de pe văile Rhinurilor; francezul elegant și curtenitor, pe vremea aceea, afișa cu cochetărie în vitrine narațiunile fantastice stilizate de Ch. Perrault, pe gustul literaților cultivați; nordicii se arătau maiestuoși, învăluți cu legendele lor pline de tensiuni dramatice, aducând o lume viguroasă și neînfricată. Erau texte destinate lecturii și meditației.

Nu era vorba de competiție concurențială între o cultură și alta, ca pe piața de mărfuri. Cartea folclorică era considerată obiect de lux, inestimabilă ca valoare în sine sau în raport cu altele asemenea, constituind laolaltă tezaurul de bază al umanității. Dacă doreai să-l cunoști corect și cu bună intenție pe „celălalt”, în ce posedă mai de valoare și reprezentativ, singura modalitate era să apelezi la capodoperele artei create de-a lungul istoriei sale. De aici s-a născut și celebra teorie a stilurilor culturii, cu rădăcini adânci în existența omenirii și care a căpătat o mare extindere în perioada dintre cele două războaie mondiale. Fără a ne aduce laude, privind lucrurile în marginile stricte ale adevărului, aromâni s-au prezentat adesea cu succes la examenul greu și decisiv al creației originale. Dansurile, costumele, formele literare și muzicale au trezit admirație străinilor când le-au fost prezentate cu multe și diferite prilejuri. Cuvinte de laudă și memorabile au lăsat mari personalități, de la Jules Michelet la Henri Foçillon, ca să mă refer doar la spațiul francez. Afirmăția celebră, lirică și puțin pasională, cum

Lucrarea este ilustrată cu hărți și planșe alb-negru și color; ultimele sunt de o calitate excepțională și redau piesele de aur ale celebrului tezaur de la Șimleu Silvaniei.

O astfel de monografie arheologică pentru unul dintre punctele foarte importante de pe harta arheologică a României era imperios necesară pentru a avea un instrument serios de lucru la îndemâna celor ce se ocupă de studiul descoperirilor arheologice din zona de nord-vest a Transilvaniei.

IOAN MARIAN ȚIPLIC

că *Miorița* este „cea mai frumoasă poemă pastorală din lume”, nu și-a pierdut nici astăzi din interes și adevăr.

Spiritul modern solicită cartea folclorică din perspectiva semnelor și a limbajelor. Dacă altădată omul avea tendința de universalizare, păstrându-și individualitatea (identitatea) grație experiențelor artistice proprii, de data asta își reafirmă deschiderea către semenii și lumea prin aceleași forme poetice dar receptate ca elemente de comunicare și limbaje instituționalizate. Este vorba de semne mitice, religioase, culturale și simbolice în înțelesul dat de Mircea Eliade și Ernest Cassirer problemei, nu de aspecte strict lingvistice și informaționale. Astfel, cartea-semn se redimensionează în propriul ei univers semantic. Faptul că un motiv ca pasărea funerară apare în ritualurile carpaticilor ca și ale egiptenilor, deopotrivă, dezvăluie un anume fond de emoționalitate, dar și de recunoaștere a grupurilor umane prin semnele concrete elaborate în acest scop și transmisibile la mari distanțe spațio-temporale. Dacă moartea, cea mai grea problemă a omenirii, nu a fost învinsă, formele stilizate moștenite depun mărturie că ne-a unit una și aceeași mare obsesie. Cine privește cu atenție scoarțele și alesăturile, măștile și broderiile în lemn, alcătuirile ceramicii și pieptănăturile capului reușește să decripteze complicate „noduri” și „semne”, cum spuneau vechii admiratori ai lui Amon-Ra și ai lui Apollo, „închideri” și „deschideri”, într-un cuvânt, „călăuze” la dispoziția bieteii ființe umane pentru călătoria îndelungă prin complicata mașinărie a timpului. Este și înțelesul dat culturii moștenite din vechi timpuri ca „tezaur de înțelepciune”. Întregul inventar de semne răspândite pe suprafețele brodate, dar absolut totul, se ordonează în secvențe și planuri după schema fundamentală care indică parcursul omului ca ființă predestinată între viață și moarte. În rest, totul este poezie.

Acestei „cărți”, în înțelesul larg și nobil al cuvântului, Emilia Pavel i-a închinat, cum ni se mărturisește pe o pagină scrisă, „munca de o viață și anii cei mai frumoși”. Trebuie să urmărești cu ochiul sensibilizat de farmecul limbajelor simbolice asemenea strădaniei pentru a înțelege importanța și oportunitatea cercetărilor Emiliei Pavel în domeniul artei tradiționale. Cine parcurge lista de lucrări publicate (și sunt foarte multe la număr) constată că majoritatea au ca obiect motivele și formele plastice. În anumite domenii, autoarea s-a impus prin contribuții esențiale, bucurându-se de aprecieri unanime din partea

specialiștilor, în măsură să-și spună cuvântul. Ca să vorbești despre portul popular de pe întregul cuprins al Moldovei, despre măști sau despre podoabele din interioarele locuințelor rurale, trebuie să apelezi la scrierile sale (și la colecțiile muzeale achiziționate pe răspundere proprie), ca la surse de informație sigure, verificate vreme îndelungată și la fața locului. Lor li s-a acordat, într-adevăr, „munca de o viață”, de febrilă căutare, de întrebări și de răspunsuri.

Se remarcă îndeosebi interesul pentru amănuntul semnificativ, adică pentru ornamentul decorativ de pe ie sau de pe ouă încondeiate, de pe cingători și de pe lăicere. Orice studiu semiotic are îndreptățirea să pună în relație aceste categorii de semn cu mișcările vieții terestre și cosmice. Autoarea le consemnează, urmându-i pe artiștii anonimi, cu buna intenție de a-i arăta cititorului că motivele se regăsesc pretutindeni, la carpato-dunăreni ca și la scandinavi, la europeni sau la asiatici. Aceleași și mereu, cel puțin la noi: arborele vieții, coloana cerului, pasărea-suflet, soarele și luna, vietățile din preajma casei. Este o mitologie a semnelor care cuprinde tot orizontul socio-cosmic și agro-păstoresc, prinse în eternul ritm rotitor al riturilor de trecere: naștere-moarte-re/naștere, adică sub comanda principiului biunitar Eros-Thanatos.

Observații de această natură, destinate să privească ființa satului într-o manieră spiritualizată, așa cum a și fost năzuința lui multimilenară, pot continua fără riscul speculațiilor facile, întrucât documentația de teren, temeinică și riguroasă ne însoțește la fiecare pas. Certitudinea sporește dacă ne lăsăm conduși și de limbajul tehnic, specializat, folosit cu tenace acribie de Emilia Pavel, în perfect acord cu inventarul terminologic al purtătorilor de cultură din mediile sătești. „Lăicerele ce decorau aceste interioare sunt din lână în două ițe, ni se spune, țesute în culori naturale sau lână vopsită vegetal. Ornamentele «în vârgi», denumite «vârste», «scaune», «praguri», «poduri», «gene» – se realizau la țesut cu lână colorată. Între aceste vârgi apar alesături de mână, alternând pe suprafața țesăturii, motiv miez de nucă, brăduț, furculițe, romburi. În evoluția decorului, motivele alese ocupă întreaga suprafață a țesăturii, cunoscute fiind motivul șah, denumit «în obloane», «în cărți», «în dame»; motivul șirlău (zig-zag), romburi, denumite «roate pline» și «jumătăți de roate», sau «șinătău» și «flori încheiate», rozete, denumite «morișcă», stea cu frunză de viță de vie, și alte motive», ca spic de grâu, brazi, pomi, pomul vieții cu păsărele. O dată cu apariția culorilor chimice paleta cromatică se îmbogățește” (p. 64). Aici sunt conservate forme de limbaj care includ tehnici de lucru aflate numai la îndemâna practicantelor satelor. La drept vorbind, setul terminologic se arată destul de împesărit. Unele elemente vin din străvechime, interesează mai puțin „rusticitatea” faptul că țaranca le-a reținut în memorie ca într-o magazie, cât dialogul devenit posibil, în baza lor, cu îndepărtate epoci ale culturii. Cuvinte ca șah, șirlău, prag, pod, pot duce departe. Asemenea forme sunt uitate astăzi, atât în viața practicienilor destinați să mimeze tradiția autentică, dar și în aceea a cercetătorilor de modă nouă care nesocotesc fenomenele de stadialitate și de

continuitate în istoria cunoașterii. Unele modalități de abordare, aparent circumscrise în timp, pot fi mult mai utile dinamizării spiritului științific decât cine știe ce speculație de moment, sofisticată, mimetică și cu fals aer de inovație.

Condiția este ca realitatea decupată să fie pusă în pagină în datele ei autonome. În această privință, Emilia Pavel se dovedește a fi un garant fără drept de apel. Uneori observația directă, fără interlocutor, dă impresia că autoarea preia rolul practicianului ca să ne comunice informații cât mai corecte în legătură cu un anume aspect etnografic: „În direcția ușii de la grindar până deasupra blidarului erau polițe de lemn prinse în cuie de lemn, pe care puneau străchini. Lângă dulapul de lemn, în perete erau cuie de lemn unde se agăța șervetul de șters pe mâini și față. Căldarea, adică ceaunul de tuci, era atârnat într-un cui la grindar, deasupra hornului. Geamurile erau mici de 4–6 ochiuri cu gratii de fier. Pervazul geamului era de 8 cm, iar geamurile de 52 cm/48 cm. Acum 100 de ani geamurile se făceau și din burduf de oaie în loc de sticlă și puneau scânduri pe afară, că veneau mâțele și le mâncau. La căsuța din sus erau două geamuri. Unul pe peretele de la miazăzi, adică în fața casei, și altul pe peretele din sus (asfințit). La căsuța din gios erau trei geamuri cu 6 ochiuri, două în fața casei și unul pe peretele de la răsărit” (72). Este descrierea unei case de țară cunoscută cititorului care a vizitat un muzeu etnografic.

Descrierea este și în folosul dicționarului de termeni tehnici, adesea în formulări figurative, așa cum circulă expresiile consacrate în diverse sectoare ale culturii etnografice. Autoarea excelează în domeniul portului, ca și în acela al alesăturilor: „Decorul pe lăicere evoluează, încât ornamentul ocupă întreaga suprafață a țesăturii. Motivul șah pe lăicere este denumit «în obloane», «în cărți», «în pave», iar decorul «în triunghi» «în costițe» sau «în posmagi». Motivul «șinătău», «șirlău», «zig-zag» ne amintește de motivul *val* de pe ceramica feudală.

Lăicerul în romburi, cunoscut și sub denumirea de «național», «roate pline» și «jumătăți de roată» sau «jinătău» și «flori încheiate», de o mare varietate, este unul din cele mai cunoscute ornamente din zona cercetată.

Motivele «greble și flori», «roata cea mare» și «roata cea mică», «roata mare» și «jumătate de roată», «roată fărîmată», «scăunele cu crenguțe», «roata mare cu patru scărături», «copaci și cocoși», «romburi și colbeci», «în trei stele», «în roate», «în creangă», «în brăduț», «roțițe cu scărcele», «în cai» sunt variate ornamente găsite pe lăicerele din zona Iași (p. 184).

S-ar putea obiecta că sunt fapte brute, „de teren”, dar nici un pas nu se face fără cunoașterea lor. Frumoasa poveste a năzuinței de integrare în cosmicitate nu s-a născut în abstract. Ea își subsumează multe straturi de cultură minoră, când umbrite de experiențe eșuate, când străbătute de speranță. Își găsesc loc, cu necesitate, în cântarul judecății de valoare și suferința grea a „urcușului”, și bucuria izbânzii. Măcar în gând, dacă nu și în faptă.

PETRU URSACHE

